

ASTRONOMİK DÜZENLİLİKTEN SOSYO-MATEMATİK UYLAŞIMA TAKVİM

*Dursun Ayan**

*Zamanın, mülkün, dinlerin değişmesi mümkündür
ancak heyet ilmi ve riyaziye değişmez*

Uluğ Bey

Bu çalışmanın birkaç amacı vardır; birincisi, Pozitivizmi sadece bir ideoloji olarak görüp onu A.Comte sonrası tarihî bir döneme hapsederek hırpalamak isteyen pozitivizm karşıtlarına olgunun bu kadar basit olmadığını çağrıştırmaktır. Çünkü takvim, tarihin geri koşununda yer alan ve bir o kadar da sosyolojik nitelikte olan pozitivist bilginin meteoroloji ve tarım özelinde işlevselleşmiş örneklerinden biridir. İkincisi, teknolojinin sadece fen bilimlerinden edinilen bilgi ile olacağını sanan aşırı pozitivist anlayışlara sosyolojik nitelikli beşerî teknolojinin olanaklarından bahsetmektir. Çünkü tarih-sosyoloji bağlamında, bilimsel bilginin en üst düzeyde sınılanmış hali olan “astronomi” ile amiyane bilginin en basiti sanılan “koca karı takvimi”nin ne kadar biri birisi ile iç içe şekillendiğini ancak takvimlerde görmek mümkündür. Önemli meteorolojik günlerin burç değişimlerine, kuzey yarım kürede ekinoks zamanlarına denk geldiği ilk bakışta kendini göstermektedir. Üçüncüsü ise, ibadetlerin zamanında yapılması ve Kible’ye yönelme sorunun çözülmesinin de bir teo-astronomik, jeo-matematik uyuşmasını gerektirdiğini belirtmektir. Çünkü teolojik sorunların matematiksel çözümü de teolojik hayatın bir gereği olarak insanlık tarihinde ve gündelik hayatında yer almaktadır.

“Proto-pozitivist düzenlemeler” demeyi tercih ettiğimiz uygulamaların bilimsel-felsefî ve/ya ideolojik pozitivizmden önceye giden kökleri ve görünümleleri vardır. Takvim bunlardan biridir. Tahıl ölçüleri ve diğer erken sayılandırma uygulamalarını buraya dâhil etmek gerektiği gibi tavlâ, satranç ve farklı sayıda taşlarla çizili zeminlerde oynanan çocuk oyunlarını da hesaba katılmalıdır. Hepsinde sosyo-matematik bir uyuşma vardır. Bu uyuşma hem aritmetik bağlamında hem geometrik şekiller üzerindedir. Matematik üzerine felsefe yapmanın ilk ipuçlarını da buralarda yakalamak gerekir.

* Sosyolog, Dr. phil., Türk Bilim Tarihi Kurumu üyesi, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü uzmanı.

Kaynaklar üzerine

Bu yazı çerçevesinde Osmanlı döneminde hazırlanan takvimlerden 1875 yılı *Trabzon Vilayeti Salnamesi*'nde¹ verilen takvim ile *Ebu Ziya Takvimi*'nden² 1321 (1903) *Sivas Vilayeti Salnamesi*'nden,³ *Zafer Takvimi*'nden⁴ faydalanılmıştır. Cumhuriyet döneminde farklı kuruluşlar tarafından hazırlanan farklı yıllara ait takvimler gözden geçirilmiştir.⁵ Geleneksel halk takvimi ile astronomik takvim günlere göre karşılaştırılarak bir liste verilmiştir. Örneğin bu listedeki fırtına günleri farklı takvimlerde bir iki gün farkla aynı günler etrafında toplanmaktadır. Takvimlerden 1940 yılı dikkate alınmış, böylelikle eskilerin terminoloji zenginliğine de ulaşılmıştır. Eski terimler ile yenileri arasındaki farka işaret etmek için gerekli açıklamalar dip notlar olarak verilmiş ve sözlüklerden faydalanarak açıklayıcı notlar düşülmüştür. Bazı açıklamalarda Sivas Gölova yöresindeki takvim ve meteoroloji ile ilgili yerel deyişlere itibar edilmiştir. Çünkü bölgeye ilişkin, derlenmiş ama şimdiye kadar yayımlanmamış yeterli bilgi ve başvurulacak kaynak kişiler vardı. Ayrıca, Türkiye'nin daha batısındaki Uşak'ın halk takvimi üzerine yapılan güzel bir çalışmadan da önemli ölçüde faydalanılmıştır.⁶ Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği tarafından hazırlanan *Birlik Ziraat Takvimi 1947* çok ayrıntılı tarım ve hayvancılık bilgisi vermektedir; bunların ayrıntısı verilmemekle birlikte bazı bilgilerden faydalanılmıştır. Aslında bu bilgiler *Hayat* ve *Uluğ* takvimlerinde özetlendiği gibi, Osmanlı dönemi takvimlerinde de tarıma ilişkin bilgiler vardır. Denizcilığe ilişkin ayrıntılı bir takvime erişemedik. Bazı denizci takvimlerinde meteoroloji bilgileri genel takvimler ile örtüşmektedir. Ancak *Ebu Ziya Takvimi*'nden denizcileri ilgilendiren bazı bilgileri buraya aktardık. Çünkü onların bilgileri de toprakta yaşayan insanların bilgileri gibi uzun deneyeime dayanmakta ve bir sosyo-astronomik uyuşumunu yansıtmaktaydı.

Salnamelerde verilen takvimler hicrî-kamerî düzende hazırlanmış, ancak miladî-şemsî takvim bilgileri de rumî ve milâdî aylar olarak verilmiştir. Rumî

¹ *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1875, yeni yazıya aktaran Kudret Emiroğlu, c.7, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı yayını, Eskişehir 1995.

² Ebu Ziyâ, *Rebi-i Marifet, 1303 Sene-i Kamarîyesine Müsâdef 1264 Senesi Şemsîyesi İçün Takvimi Ebu Ziyâ*, Matbaayı Ebu Ziyâ, 1303 Konstantiniye.

³ *Sivas Vilayeti Salnamesi 1321 (1903)*, Milli Kütüphane, yer no. 1960 SA 147, MFA (S).

⁴ *Takvim-i Zafer, 1270 Sene-i Hicrî Kamerîsi Takvimi*, Kastamonu Vilayet Matbaası, 1922.

⁵ "Uluğ Takvimi" veya "Takvim-i Ragıp" için bkz. M. Ragıp Uluğ, *Uluğ Takvimi Ragıp 1940, Andıçlı*, Ka-naat Kitap Evi, İstanbul 1939; *Uluğ Takvimi 2007*, İstanbul; Ayrıca, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği, *Birlik Ziraat Takvimi 1947*, İstanbul Hüsnütabiat Basımevi; *Muhturalı - Haritalı Hayat Takvimi 1954*, Yay. Maarif Kitaphanesi, Anadolu Matbaası, İstanbul (Bu takvimlerden faydalanma olanağı sağ-layan sahaf ve tarihçi arkadaşım Dr. Ahmet Özcan'a teşekkür ederim. *Diyanet Takvimi-2000, Ülkü Takvimi-2004, Ece Takvimi-2006, Ülkü Takvimi-2007, Saatli Maarif Takvimi-2008, Tatar Kalendarı-2008* takvimlerinden faydalanılmıştır.

⁶ Gürbüz Erginer, *Uşak Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi yay., nr.58, 1984 Ankara.

ve milâdî (frenğî) takvim arasında, düzenleme tarihi ve gerekçesinden dolayı, 1316/1900 yılına kadar 12 gün, bu tarihten 1332/1917 yılına kadar 13 gün fark vardır. 8 Şubat 1332 tarihinde yayımlanan kanun gereği 1332 yılı Şubatı'nın 15'inden 28'ine kadar 13 gün atlanmıştır. Hesaplamalar için, bu gün farkı daha sonra 14 gün olmuştur.⁷ Halk arasında buna gün hesabı ve ay hesabı farkı denmektedir. İleriki satırlarda bunlar açıklanacaktır. Hangi yıl için hazırlanırsa hazırlansın takvimlerdeki astronomik düzenlilik ile halk takvimi arasında örtüşme kendini göstermektedir. Okuyucu farklı tarihlerde hazırlanan takvimleri burada verilenler ile karşılaştırabilir.

Bu yazıda önemli depremler ile halk takvimi ve önemli astronomik günler arasında bir ilişki olup olmadığı konusu üzerinde durulmamıştır. Başka bir deyişle, bu çalışma sırasında bir ölçüye kadar bilgi birikimi oluşsa da, jeolojik düzenlilik ile halk takvimi ve astronomik düzenlilik ilişkisi şimdilik kurulamamıştır.

Birkaç ön bilgi

Takvimlerin düzenlenmesinde iki ana temel vardır. Biricisi, Ay'ın Dünya etrafında dönüşünü dikkate alır ve oluşturulan takvime Ay Takvimi denir. Arapça gökteki 'Ay' anlamına gelen 'kamer' sözcüğüyle ilgisinden dolayı 'kamerî takvim' olarak da bilinmektedir. Uluslararası yazında 'lunar calendar' olarak geçmektedir. $354 + 8/3$ günlük sürenin Ay'ın görünümüne göre düzenlemesidir. On iki aydır. Zaman birimi olarak bilinen ay Arapça 'şehr' kavramıyla verilmekte, halk arasında ve edebî metinlerde kullanılan 'şehr-i ramazan' (ramazan ayı) buradan kaynaklanmaktadır. Ay takvimi ile Güneş takviminin biri birisi ile çakışmaması üzerine halk arasında bazı anlatılar vardır. Bunlar Ramazan ayı ile ilgilidir.⁸ Gündelik hayatta en çok Ramazan'da konu edilen 'hilâlin görünmesi' (rû'yet-i hilâl) meselesi de diğer bir popüler konudur.⁹ Oruca başlamak ve bayram etmek için *Kuran*'da hilâlin görünmesi ölçüt olarak belirtilmektedir.¹⁰

⁷ Örneğin, Hicrî 1292 yılı takviminde Rumî 1 Nisan, Frenğî 13 Nisan'a, Rumî 1319 yılı "1 Nisan" tarihi 14 Nisan-ı Frenğî (milâdî) 1319 tarihine denk gelmektedir.

⁸ Oruç tutmanın kutsiyetine yönetimde bulunan bir anlatı şöyledir. Aylar bir araya gelmişler ve Ramazan ayının (oruç tutmanın) kendilerini onurlandırmasını istemişler. Tanrı da bunların dileğini kabul ederek Ramazan'ı onar gün fark ile bütün aylara misafir etmiştir.

⁹ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Dinî Hayatından Bir Kesit: Rui'yet-i Hilâl Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c.35, sayı 1, yıl. 1999, (s.55-82). Bu yazı daha önce Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Dinî Hayatından Bir Kesit: Rû'yet-i Hilâl Meselesi", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti' Kongresi Bildirileri 07-09 Nisan 1999*, Selçuk Üniversitesi yay., Konya, 2000. adlı ciltte de yayımlanan yazının genişletilmiş halidir. Ayrıca başka bir çalışma, H. P. J. Renaud, "Sur les lunes du Ramadan", in Fuad Sezgin (ed), *Calendars and Chronology in the Islamic World (texts and studies)*, Islamic Mathematics and Astronomy Series, vol. 65, Institute for History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt am Main, 1998 (s.393-410).

¹⁰ *Kuran*, Bakara/185 (11-185).

Ancak bu konunun 1980'li yılların başlarından itibaren bir dönem siyasal amaçla gündeme geldiği de olmuştur.

Güneş'i dikkate alan düzenleme ile Ay'ın hareketini dikkate alan takvim arasındaki yaklaşık 10 günlük zaman farkı eski zamanlardan beri gündelik hayatta sorunlar ortaya koymakta ve astronomi tarihinin önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Bu sebeple, bilgi sosyoloji açısından bu alanın anlaşılması astronomik bilgi ile sosyolojinin ortak alanıdır. Astronomik düzenlilikten sosyomatematik bir uyuşma (mutabakata) toplum ve matematik ortaklığında varılabilmektedir.

İkincisi, Dünya'nın Güneş etrafındaki dönüşünü dikkate alan Güneş Takvimi'dir." Arapça Güneş anlamına gelen 'şems' sözcüğünden dolayı 'şemsî takvim' de denilmekte, uluslararası yazında 'solar calendar' olarak bilinmektedir. 365 gün 6 saatlik (365,2424 gün) bir takvimdir. Günümüzde kullanılan miladî takvim, Hz. İsa'nın doğumu¹¹ olarak 1 Ocak tarihini başlangıç kabul eden ve Dünya'nın Güneş etrafındaki dönüşünü dikkate alan bir takvimdir. Malî, bürokratik ve askerî düzenlemeler ile uluslararası ilişkiler bu takvime göre yapılır.

Hicrî takvim ve miladî takvim ayrımları da halk arasında pek fazla bilinmemektedir. Arapça 'göç' anlamına gelen 'hicret' sözcüğünden türetilmiş olan bu kelime, özel olarak Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü anlamında kullanılır. Hicrî takvim, İslâm dünyasında bu olay dikkate alınarak bir takvim başlangıcı olmuştur. Hicrî takvim kullanılmasını, sözel olarak halk Hicret'in şu yılı, bu yılı olarak başlatmış, Hz. Muhammed dönemi diplomatik yazışmalarda dikkate alınmış ancak resmî kullanımı Hicret'in on yedinci, Hz. Ömer'in hilafetinin dördüncü yılında olmuştur.

Hz. Muhammed'in Medine'ye yakınındaki Kuba köyüne gelişi Rebiülevvel'in sekizinci günü (20 Eylül 622) gerçekleşmiştir. Orada mescit inşaatını başlatmış ve 12 Rebiülevvel'de Medine'ye hareket etmiştir.¹² Ancak, Hicrî takvim düzenlenirken, yılbaşı ve takvim başlangıcı olarak, yaklaşık iki buçuk ay öncesi bir tarih olan 1 Muharrem (16 Temmuz 622) dikkate alınmıştır.¹³

Hicrî takvimin Türk takvim geleneğinde iki ayrı uygulaması vardır: Birincisinde, Hicret başlangıç kabul edilir ve Ay'ın hareketi dikkate alınarak on

¹¹ Hz.İsa'nın doğumu aslında 24-26 Aralık günleri olarak kabul edilir, ancak yıl başı için 1 Ocak seçilmiştir.

¹² Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1947.

¹³ Boris A. Rosenfeld-Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers & Other Scholars of Islamic Civilisation and Their Works (7 th-19 th c.)*, Reserch Centre For Islamic History, Art and Culture (IRCICA), İstanbul, 2003; Hakim Mohammed Said, "The history of the Islamic calendar in the light of Hicra," *Erdem*, c.9, sayı. 26, Aydın Sayılı özel sayısı II, s.759-768. Cara de Vaux, "Hicret," *İslam Ansiklopedisi* (MEB), c.5-1; Bu konuda çalışılanların tarihi geri konuşuna değinen metinler için bkz. Fuad Sezgin (ed), *Calenders and Chronology in the Islamic World (texts and studies)*, Islamic Mathematics and Astronomy Series, vol.64, Institute for History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt am Main, 1998.

iki ay içeren $354 + 8/3$ günlük bir yıl oluşturulur. Bu hicrî-kamerî takvimdir. Ay adları Arapça ve diğer Samî dillerden kaynaklanmakta ve Türkçe ses uyumuyla şöyle söylenmektedir: Muharrem, Safer, Rebiyülevvel, Rebiyühahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval Zilkade, Zilhicce.

Diğer hicrî yıl ise gene Hz. Muhammed'in Medine'ye göçüyle başlar ve Güneş Takvimi ilkelerine göre 365 gün $\frac{1}{4}$ gün olarak takvimlere yansır. On iki aydan oluşur. Rumî Malî, Rumî takvim olarak bilinen takvimler bu ilkeye göre dir. Ay adları farklı uygulamalarla değiştirilmiş olmakla birlikte, Osmanlı salnamelerinde ve diğer takvimlerde hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki takvimlerde en çok bilinen ay adları şunlardır: Kanunisanı, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Teşrinievvel, Teşrinisani, Kanunievvel.

Uluslararası ölçüde takvim başlangıcı kabul edilen önemli günler vardır. Milat, Hicret ve Hz. Âdem'in yaratılışı bunların en genel olanıdır. Eski Yunan'da 27 yıllık takvim dönemleri belirlenmiş ancak MÖ 776 yılında Olimpiyat oyunları ile her olimpiyat dönemi bir tarih başlangıcı olarak kullanılmıştır. Burada ayrışmasına girilmeyen başka örnekler de vardır

Ancak küçük ölçekli, geçici ve/ya bölgesel önemli olaylar belirli bölgelerde gündelik hayatını yaşayan insanlar tarafından bir milat gibi kullanılmaktadır. Örneğin Erzincan-Sivas-Tokat bölgesinde 27 Aralık 1939 Erzincan Depremi "Hareket" olarak adlandırılmakta¹⁴ ve ona göre bir zaman verilmektedir. "Hareket'te yeni doğmuşum, aklım ancak eriyordu, gelin olmuşum, askere gitmişim gibi. Yöresel boyutta da olsa insanlar arası bir mutabakattan, uyuşımdan her zaman bahsetmek mümkündür. Bu tür somut düzenlemeler, geçici de olsa işlevseldir ve toplum rızasına (konsensüs) dayanan, bilinsin bilinmesin pozitif, matematiksel uygulamalardır. Örneklerinden bu çalışmada çokça faydalanılan Gürbüz Erginer'in *Uşak Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi* adlı eserde ve zaman zaman yapılan gezilerde de bu uyuşımın bölgesel-sosyolojik olarak geçici bir yasa gibi işlediği görülmüştür.¹⁵

¹⁴ Dursun Ayan, *Barajdan Önce Gölova Kasabası*, (yayınlanmamış lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Ankara, 1984.

¹⁵ *Uşak Halk Takvimi* adlı eserde şunları okuyabiliyoruz. "(...) Esmâ gelini sel aldığı sene derle. Buradan, bir ardıcın üstünde geçen derkene gitti. (...) Benim olan taa o sene doğdu.", "(...) Bi goca yangın oldu, bu male, köyün bi yanı yandı. Buna hatırlayom o seneyi, hatta ben askerdim.", "(...) Bu depremden büyük gız beş yaşındaydı, şimdi askerdeki olan sallangaçtaydı ben gapıp geçtim. Hesabet gari 19 sene olmuş. O seneki depremi Allah bi daa vermesin deriz gonuşurka.", "(...) Çekirge oldu eskiden. O çok oldu amma, benim aklım eriyo. Hep kölü kölücek çekirge gırmağa giderdik, elimizde bi süpürge, dalarda.", "(...) Su baskını oldu kaçteydi o, bi harmanları alıp gittiinde be. (...) Sultan Aba'nın gelinin felan alıp gitti Hem garında hem gucaanda çocuunnan falan. Gariyi alıp gitti yolun üstünden." (s.64-70).

Evrenin ve insan hayatının göstergelenmesi

Yaşanmışlıklar ve izlenmişliklerin ifadeye dönüştürülmesinde insanoğlu diğer canlı türlerinden dil olgusu ile farklılaşmaktadır. İnsanlar arası anlaşma (anlaşamama) durumu bir insan dilinden bahsetme olanağı sağlamaktadır. Bu anlaşmalar bazı yönleriyle matematik ve kimyadaki semboller ile müzik notaları ve diğer harfler ve kısaltmalar ile kendini göstermektedir. Her ne kadar matematik felsefelerde $2 \times 2 = 4$ eder tartışılrsa da gündelik hayatın sosyo-matematik düzeninde böyle bir tartışma lüksü hemen hemen yoktur. Bakkal-kasap, alan ölçüleri ve faiz hesaplarından fazla işlem yapmak zorunda kalmayan insanlar arasındaki bu geniş sosyo-matematik uyuşmanın arkasındaki bilim tarihi birikimi bile yeterince zengin, geniş deney ve deneyimlere dayanmaktadır. Bazı geometrik birimlerin alan hesapları da buraya dâhil edilmelidir.

Oysa ki, insan hayatının daha karmaşık yaşantılar ve düşünceler içermesiyle birlikte matematik, bir dil olarak ve hatta üzerine düşünce üretilen bir bilim olarak, önemli mesafeler kat etmiştir. Bu birikim gündelik aritmetikten deprem hesaplarına, uydu programlarına, çeşitli simülasyonlar geliştirmeye kadar genişlemektedir. Matematik ile ilgilenen bilginler ve düşünürler eskiden beri din dışında hatta bugün bile zaman zaman dinsizliğin nedeni olarak gösterilse de, aklın doğayı ifadesindeki pozitif gerçeklik *Kuran*, *Tevrat* ve *İncil* gibi ana dinî metinlerde bir esin ve çağırışım alanı oluşturmaktadır. Birûnî, Harezmi, Abdülhamid İbn Türk, Uluğ Bey¹⁶ Kadızâde-i Rumî,¹⁷ Ali Kuşçu, Taküyiddîn,¹⁸ Descartes, Tycho Brahe, Kepler, Kopernik, Galileo¹⁹ ve başka onlarca isim astronomi ve matematiğin bulunduğu yerlerde önemli bilginler olarak yer almaktadır.

Matematik, astronomi, fizik gibi bilimlerin bilinmesi, zamanın düzenlenmesi ve ibadetin zaman olarak tanımlanması bağlamında, dinen “farz-ı kifaye” olarak kabul edilmelidir. İnsanoğlunun gördüğünü bilmek ve sistemli şekilde ifade etmek tutkusu astrolojik ve astronomik gözlemler ile yer yüzünde ve havada kendini gösteren iklim görünümleri arasında takvim kavramını şekillendirmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca, ibadet olgusunun günlük ve yıllık zamanlan-

¹⁶ Lütfi Göker, *Uluğ Bey, Rasathanesi ve Medresesi*, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Araştırma-inceleme Dizisi, İstanbul 1995; Necati Akgür, “Uluğ Bey Dönemi Takvimciliği”, in Songül Boybeyi, (yay. haz.), *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu (30 Mayıs-1 Haziran 1994) Bildirileri*, (s.25-50). Uluğ Bey ile ilgili bazı yazılar için ayrıca bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun (eds.), *Proceedings of the International Symposia Science Institutions in Islamic Civilisation and Science and Technology in the Turkish and Islamic World*, İstanbul, 2000; Fuat Sezgin (ed.), *Uluğ Beg*, (texts and studies), Islamic Mathematics and Astronomy Series, vol. 55, Institute for History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt am Main, 1998.

¹⁷ L.Göker, *a.g.e.*

¹⁸ Remzi Demir, *Taküyüddîn'de Matematik ve Astronomi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 2000.

¹⁹ Yavuz Unat, *İlk Çağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*, Nobel yay., Ankara 2001.

dırılması, daha ileri zamanlarda vergi toplama ve askere alma dönemlerinin tespiti, takvimlerin şekillendirilmesini birinci dereceden belirleyen diğer durumlardır. Vurgulamak gerekir ki Ay (kamerî) Takvimi ile Güneş (şemsî) Takvimi'nin biri birine ayarlanması veya birinin diğerinin yerine ikamesinin arkasındaki sosyolojik gerçeklik burada yatmaktadır.²⁰

Takvim kavramı hem farklı zaman birimlerinin sıralı ve ilişkili dizilimi olarak, hem de bir gün bilgisi olarak önemli ölçüde matematik, astronomi ve sosyoloji birikiminin sonucudur. Büyüçülük, münecimlik, fal, tarım hayatı, iklim bilgisi, sel ve taşkınlar, ibadet, panayırlar ve festivaller, spor yarışmaları askere alma ve vergi toplama zamanları da işin işine katılınca sosyolojik tonlamaların alanını genişletmek mümkündür. İleriki zamanlarda planlama, diğer düzenlemeler takvim ve diğer zaman birimleri tespitini zorunlu kılmıştır. Takvimlerde boy gösteren sayıların arkasında 'hatırlamak', 'bilmek', 'kestirebilmek', 'kontrol edebilmek', 'cennete gitmek' gibi dünyalık ve teolojik bir özgürlük arayışı, bir muhayyile yatmaktadır.

Bir takvim yaprağında ifadesini bulan bilgiler saat, gün, gece, hafta, ay, mevsim ve yıla ilişkin astronomik düzenliliğin matematik verilerle değerlendirilmesiyle ortaya çıkan sayısal göstergelerdir. Bu sayısal göstergelere, gündelik hayatın bilgisi, insanlığın meteorolojik bilgi birikimi ve ilgili bazı folklorik bilgiler eklenerek daha dolu bir takvim sayfası insan karşısına çıkmaktadır. Ay, Güneş ve yıldızların hareketini gözlemleyerek ay yılı, güneş yılı ve yıldız yılı (kevkeb) kavramlarının tespit edilmesinde kullanılan sayılar insanlık tarihinin en geniş bilimsel ve sosyolojik tabanlı uyuşması olmuştur. Bu takvimlerin biri birine çevrilmesinden doğan zaman farkları, bunların giderilmesi, Dünya'nın Güneş etrafındaki, Ay'ın Dünya etrafındaki bir yıllık dolaşımı, belli yıldızların belirli aralarla bir hizaya gelmesi süresinde ortaya çıkan gün fazlalığı, yıllık küsuratlar (artık yıllar) ve bunların uzun ve kısa dönemli takvimlerde ek olarak yedirilmesi ve bunların geniş insan öbeklerine bildirilmesiyle sayılar artık gökten yere inmekte, sosyolojik ve epistemik bir işlev görmek için insanların arasına girmektedir. Astronomi ve matematiğin kuramsal birikimi takvim ile bir gündelik teknolojiye dönüşmektedir.

Ay'ın Dünya etrafında dolaşması ile Dünya'nın Güneş etrafında dolaşması biri birine eşit zamanlarda olsaydı takvim yapmaya yönelik astronomi bilimi daha az sorunla uğraşacak ama daha fakir kalacaktı. Güneş ve Ay takvimlerinin farkından kaynaklanan sorunlarının giderilmesinden ortaya çıkan birikim farklı kültürlerde bir zenginlik olmuştur. Toplumlar Güneş'in hareketine göre karşılaştıkları düzenli doğa olaylarıyla başa çıkmayı, tarihlerinin erken dönemlerinde kayda almışlardır. Ay'ın hareketlerine dayalı takvim daha çok dinî boyutta kal-

²⁰ İbadet zamanları ve astronomik düzenlilik bağlamında *Kuran*'da geçen birkaç ayet: Bakara/185, 189, 234; Yasin/30; Yunus/5; İsrâ/12; Talak/4; Furkan/61.

mıştır. Ay takvimi teo-sosyolojik ve/ya teo-matematik düzenleme için kullanılmış görünmektedir. Bunlardan birisi diğerini tam olarak karşılamamaktadır. Ay ve Güneş'e dayalı düzenlemeler aslında kendi içinde biri birilerinin işine pek de karışmamaktadır. Bugünün Türkiye'si açısından bakılırsa, Ay Takvimi'nin dinî-sosyolojik işlevi daha yüksek, Güneş Takvimi'nin ise sosyo-matematik ve sosyo-bürokratik işlevi daha yüksektir. Ancak gündelik ibadetler gene de Güneş-Dünya hareketi içinde yer almaktadır.

Din hayatını düzenleyen temel kitaplar ve ilmihâl kitapları,²¹ bugünkü anlamda ayrıntılı hesaplanmış saat ve takvimlerin olmadığı zamanlardan beri geçerli oldukları için önemli zamanları gün batımı, beyaz iplik ile siyah ipliğin biri birinden ayırt edilmesi, hilâlin görünmesi, bir cismin gölge boyunun cismin boyuna oranı gibi gözleme dayalı doğal durumlarla ifade etmişlerdir. Daha dakik zaman ayarlarının verilmesi, takvimlerin biri birine çevrilmesinde ayrıntıların hesaba katılması, bilim ve teknoloji tarihi birikimine koşut olarak gelişmiştir. Namaz vakitlerinin, orucu hem ay hem gün olarak başlatma ve sonlandırma zamanının sayısal ifadesi sosyo-matematik uyuşmaları zorunlu kıldığı gibi, İslâmiyet'in geniş dünya coğrafyasına yayılmasıyla birlikte yapılan cami ve mescitlerde kible tayini²² matematik coğrafya biliminin sosyo-teolojik tabanında ve pusula kullanımında etkili bir unsur olmuştur. Hatta boşanmalardan sonraki evliliklerin uygunluğu bile nesep karışmasının diye bir takvime bağlanmıştır. Örneğin, bir göstergeler ve hesaplamalar cetveli olarak aritmetik ve trigonometrik anlamda rubu tahtası²³ ilginç bir sosyo-matematik uyuşma işaret etmektedir.

Farklı dönemlerde farklı dinî, tasavvufî ve ideolojik yorumlar pozitif bilimleri dine mugayir ilgiler gibi karşılasa da bizzat dinî hayatın düzenlenmesi için astronomi,²⁴ matematik²⁵ ve coğrafya gibi temel bilimlerin vazgeçilmez ol-

²¹ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve bazı din bilginlerinin hazırladığı *İlmihâl* kitapları bu bilgileri vermektedir. Ayrıca ibadetin tarihi gelişimi açısından bkz. Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1947.

²² Mercé Comes, *Ecuadorios Andalusias: Ibn al Sams, Al-Zarqâlluh y Abu-l- Salt*, Universidad de Barcelona Facultad de Filologia, Barcelona 1991.

²³ Muammer Dizer, *Rubu Tahtası*, Boğaziçi Üniversitesi yay. İstanbul 1987.

²⁴ Rû'yet-i Hilâl tartışmaları 1980-90'lı yıllarda radikal İslamcı anlayışların gündemini işgal etmiş, Arife gününde Arabistan'da hilal görülmüş diye bazı kişiler oruç açar olmuş ve bunu da diğerlerine önermişlerdir. Ancak bu tartışmanın yeni bir mesele olmadığı, örneğin Osmanlı'da daha önceleri de gündeme geldiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde bunun önüne geçip tartışmalara meydan vermemek için ilginç önlemler alınmıştır. (bkz. Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Dinî Hayatından Bir Kesit: Rû'yet-i Hilâl Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c.35, sayı 1, yıl 1999, s.55-82). İnternet üzerinden bilgi veren önemli astronomi merkezleri Ay'ın hangi günde hangi meridyen dairesinde nasıl görüneceğini bildirmektedir. Özellikle Riyad ve Ankara bilgileri karşılaştırıldığında bir eşitlik göze çarpmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki İslâm ülkeleri arasındaki dinî yorum farklılıkları siyasal tartışmalar olarak bu tür örnekleri gelecek zamanlarda da gösterecektir.

²⁵ Katip Çelebi'nin kadıların adil karar vermeleri için geometri bilmeleri gereğini anlatan örnekleri için bkz. Remzi Demir, *Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı*, Epos yay., Ankara, 2001.

duğunu bilim tarihi ortaya koymaktadır. Din gibi manevî bir alanda olduğu kadar tarım ve ticaret hayatı,²⁶ vergi toplama²⁷ gibi üretim ve para hayatındaki düzenlemeler için de takvim gereklidir. Özellikle Ay Takvimi'nin yetersiz olduğu alan bu alandır. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarına kadar gerilere giden sorunları tarihî bilgiler ortaya koymaktadır. Ay Takvimi, askere almada ve vergilendirmede yetersiz kalmaktadır.

Doğu uygarlık çevresi açısından bakılırsa, Celâlî Takvimi olarak bilinen Güneş Takvimi'nin hazırlanmasındaki bir neden de vergi, bürokratik, malî ve askerî bürokrasi ile ilgili düzenlemelerdir. Bu takvim, uygulama olarak 'bahar ılımlı' Mart başlangıçlı bir takvimdir. Osmanlı düşünürlerinden Ahmet Cevdet Paşa ise yıllar sonra aynı takvimi 'güz ılımlı' olarak Eylül'de başlayan bir takvim olarak düşünmüştür. Amacı bürokrasi ve malî uygulamaların yaz sonunda başlayarak düzenlenmesinin daha iyi olacağına dair inancıdır. Ancak çalışmaları uygulanmaya konmamıştır.²⁸ Gazi Ahmet Muhtar Paşa da takvim konusunda emek sarf eden on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı bilginlerindedir. Bir takvim çevirme dizini hazırladığı gibi diğer eserler de vermiştir.²⁹

Düşünce tarihinin sonraki aşamalarında Kartezyen görüş olarak ifadesini bulan insan zihninin doğayı anlayacak yapıda olduğu ilkesi, aslında düzenliliklerin akıl tarafından ifade edilebileceğine de işaret etmektedir. Takvim hazırlamak, bu anlamda, düzenli astronomik durumların insan akıl süzgecinden geçirilip sayılara dökülerek ulusal ve uluslararası uyuşmalar sağlanması işidir. Dinî anlamda takvimler ise bir ümmet için ibadet hayatının astronomik düzenlilikle

²⁶ Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., 3.bs., Ankara 1991 (Bu eserin önceki baskıları Türk Tarih Kurumu'na yayınlanmıştır). Sayılı'nın bu eseri bilim tarihi açısından önemli bilgiler vermekle birlikte bilimi hazırlayan sosyolojik hayatın olgularına da ışık tutmaktadır; Yavuz Unat, *İlk Çağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*, adlı eserinde astronomi tarihinin kilometre taşlarını vermektedir.

²⁷ Celâlî Takvimi olarak bilinen takvim dönemin kalburüstü bilim adamı, şair ve düşünürlerinden Ömer Hayyam başkanlığında Ebu'l Muzaffer İsfizârî, Meymun bin Necîb el-Vâsîfî, Abdurrahman Harisî ve Muhammed Hâzini'den oluşan kurul tarafından hazırlanarak (*El-Tarih el Celâlî*) adıyla Celâleddin Melik Şah'a sunulmuştur. Celâlî adını Melik Şah'ın ön adından alayan takvim eski takvimleri düzeltmek yerine yeni bir astronomik çalışmanın (*Zic-i Melikşahi*) sonucu ortaya çıkmıştır. Vergi toplama zamanlarının belirlenmesinde kullanışsız olan kamerî takviminin yanında geliştirilmiş bir Güneş (şemsi) takvimdir. Bugün kullanılan Gregorius takvimi 3370 yılda bir gün hata yaptığı halde Celâlî Takvimi'nin hata payı 5000 yılda bir gündür. Bu takvimde bir yıl 365.2424 gündür. (Bkz. Necati Akgür, "Celâlî Takvimi," *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.7; Ahmet Cevdet Paşa, *Takvimü'l Edvâr*, s.18-19).

²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Takvimü'l Edvâr (Takvimler)*, yay. haz. Remzi Demir ve Yavuz Unat, Gündoğan yay., Ankara, 1996.

²⁹ Gregoryen Takvime dayalı yeni bir takvim sisteminin kabul edilmesini sağlamak için uğraşmıştır. *Takvim el Sinin* adlı çalışmasında Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilan edildiği Hicri Kamerî 1255 senesini takip eden 1256 Malî senesinden başlayarak H.1350/M. 1934 senesine kadar her günün karşılığına gelen hicri-kamerî, hicri-şemsi ve miladî tarihleri teker teker göstermiştir. (bkz. Unat, *İlk Çağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*, s.140. Tarihleri dönüştürme çizelgelerinin hazırlanması ise entelektüel çalışmalar açısından herkesin paylaştığı önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Türk Tarih Kurumu'nun hazırladığı (Yücel Dağlı-Cumhuriyet Üçer (yay. haz.), *Tarih Çevirme Klavuzu* (5 cilt), Türk Tarih Kurumu yay., 1997 Ankara) adlı çalışma bu gün için geliştirilmiş önemli el kitaplarıdır.

uyum içinde şekillendirilmesidir. Bilgi sosyolojisi ile din sosyolojisinin matematik ile ilişkili olduğu alan burasıdır. Takvim üzerine çalışmalar bu bakımdan tam anlamıyla hem disiplinler arası hem de disiplin öbekleri arası bir çalışmadır.

Yıllar önce Kâtip elebi, hendese (geometri) bilmeyen bir kadının adil karar veremeyeceğini belirtmiştir. Bu çerçevede demek gerekir ki üyelerinden biri matematik coğrafya ve astronomi bilmeyen Müslüman toplumların kiblesi yanlış, namaz vakitleri hatalı, orucu sakıt olur. Demek gerekir ki takvası yerinde bir mümin olarak Cennet'e gitmenin manevî hazzı ibadetlerin zamanlanması temelinde matematik ve astronomiden geçer. Namazın koşullarından 'vakit' ve 'istikbal-i kible' ile orucun başlangıç ve bitişi ancak matematik coğrafya ve astronomi ile sağlanabilir.

Bilgi sosyolojisi açısından takvimler

Bilgi sosyolojisi ile ilgili yukarıdaki ifadelere şunları da eklemek gerekir. Tarihin ilk zamanlarından beri, gündelik hayatın pek çok gerçeğini görerek ve yaşayarak öğrenen insan bir yandan da öğrendiklerinden düzenli bilgiler ıkarılamaya, bunları kaydetmeye, aktarmaya, billurlaştırmaya ve dönüştürmeye çabalamıştır. Gündelik ortalama başarıların verdiği olgusal somutluklar insan gözünde ve zihninde her zaman itibar görmüş ve yenilenerek doğrudan bilgi, bilim, teknoloji kavramlarını şekillendirmiştir.³⁰ Bilim tarihi, sosyolojisi ve felsefesi gibi çalışma alanları bu gelişimi göz önünde bulundurmuştur. Dolaylı olarak siyasal tarih de bu şekillenişe dayanmaktadır.

Bir yanda yöntemsel pozitivistin ilkel şekilleri olan bu çabalar sürerken, diğer yandan metafizik ve teolojik gelişmeler düşünüm zenginliğinin eksik yanlarını beslemeye devam etmiştir. Bugün itibariyle bakıldığında entelektüel çevreler pozitivist ve anti-pozitivist piyasalar oluştırmaya çalışarak ideoloji yapsalar da, insanlık tarihinin ideolojiye daha az düâr olmuş dönemleri doğal düzenliliğin olabildiğince mükemmel bilgisine sahip olmayı hedeflemiştir. Gökyüzünün gözlenmesi ve iklimlerin yeryüzünde tecellisi, toprak ile bire bir ilişkisi olan insanlığı düzenli bilgi arayışına yönlendirmiş ve gelecek yılların gök ve iklim hareketlerini tahmin ederek (prediction) hayatı kolaylaştırmaya teşvik etmiştir.³¹

³⁰ Aydın Sayılı, "Bilim Tarihi Perspektivi İçinde Bilgi ve Bilim," *Bilim Kavramı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Yayını, nr.91, 1984, s.5-24; Hüseyin Gazi Topdemir, "Bilim, Bilim Tarihi ve Felsefe İlişkisi Üzerine," *Düşünen Siyaset*, sayı 16, Bilim Tarihi özel sayısı, s.53-66.

³¹ A.Comte'un "Bilmek önceden kestirebilmek ve kontrol edebilmek" veciz ifadesi hatırlanırsa, düzenli bilginin ilkel şekillerinin bile teolojik metafizik çağlarda atıldığı gerçeği bilgi sosyolojisi açısından su yüzüne çıkacaktır. Comte metafizik, teolojik ve pozitivist çağlar ayırımını bir zihniyet tasnifi olarak kronolojik şekilde yapmaktadır. Bu durum "insanlık" gelişimi açısından insan ve toplum üzerine bir soyutlama olarak her ne kadar eleştirilse de bir insan fenomeni olarak pozitif bilgi, bu kronolojik tasnifin dışında her zaman var olmuştur. Türkiye'de zihniyet üzerine çalışmaları olan Prof. Dr. Necati Öner ("Zihniyet Farklılıkları ve Kültür", *Erdem*, c.1, sayı 1, 1985) farklı bilgi nitelikleri gösteren farklı zihniyetlerin insanlığın

Dinî ve/ya mistik ideolojilerin ortaya çıkmasıyla beraber bazı metafizik arayışlar ve öğretiler felsefe, bilim ve teknolojiye ifadesini bulan düzenli (koz-mik) dünyalık bilgi edinimlerinin somutlaşmasını benimseme konusunda direnç göstermişlerdir. İnsan aklının (rasyonalizmin ve pozitivizmin) her koşulda ileri sürülmesinin, insanın ebedî mutluluğunu engelleyeceği hesaba katılmıştır. Bunlar din ve bilim tarihinde izlenmektedir. Akıl ve düzenlilik dışı alanlarla ilgili her türlü insan düşüncesini ve emeğini boşuna sayan aşırı materyalist ve logosantrik anlayışların da ciddi eleştirilere uğradığı, bazı yönlerini tasfiye ettiği bilinmektedir.

Beşerî açıklamalar bu iki alana yaslanarak yapıldığında malûliyet olasılığını azaltabilecektir. Çünkü tarih ve onun dirilik bulduğu sosyolojik hayat insan gerçekliğinin maddî ve maddî olmayan yanlarından oluşan bir varlık alanıdır.

Madde ve ruh, dünya ve ahiret, yer ve gök, Tanrı ve evren gibi ikili yapıların geriliminde şekillenen sayılar hem bir gösterge (indice) olarak hem matematiğin temeli olarak gündelik hayatın ve gelecek hayatın bilenebilmesinde en önemli yükü taşımaktadır. Sayılar kendinde bir varlık olarak ifade ettikleri anlamın ötesinde matematiğin, astrolojinin, astronominin, büyüün ve çözüldüğü söylenen dinî kitap şifrelerinin bilinmesinde de insanoğlunun eli ayağı olmuştur.

Bilgi sosyolojisi açısından bakıldığında, insanlar arasındaki uyulaşmalarının en geniş tabanlılarından birinin sayı ve sembollere dayanan uyulaşmalar oluş-turmaktadır. Dinî, bilimsel ve amiyane bilgi türlerinin sistemli ve anlaşılır göstergeler temelinde en çok bulunduğu ve bir olgu etrafında işlevselleştiği bilgi takvimlerdir. Takvimlerde tarımsal, meteorolojik olaylar, ibadet zamanları, bü-rokratik ve malî günler ve astronomik hareketler birlikte yer almaktadır.

Zaman ve sayılar açısından bakılırsa 'takvim', zamanın sayılara vurulması, bütün zaman dilimlerinin bölünmesi, bölüm zaman dilimlerinin bütünlenmesidir. İlk bakışta takvim senedir, mevsimdir, aydır, haftadır, gündür, saattir; 1'dir. $365+1/4$; 7×52 ; 30×12 ; $24 \times 365 + 6$; 24×7 ; 4×3 'tür. Bu sayıların aritmetik ilişkisini çoğaltmak mümkündür. Hele ki saatler, dakikalar işin işine girince bir sayı bolluğu olacaktır. Ancak takvim içinde bir şekilde anlamlı ve ilişkili kılınabilecek sayılar ve sayı sistemleri dinler tarihi, astronomi tarihi ve matematik tarihi açısından da önemlidir. Bunların köklerinin dinî metinlerde bulunması da ayrıca din ve bilgi sosyolojisi açısından anlamlıdır. Örneğin, haftanın yedi gün olması bir asal sayıya işaret ettiği gibi, *Tevrat*'ın ilk bölümünde bile yer almaktadır.³²

her döneminde olacağını belirtmesine dikkat çekmek gerekir. Gurvitch'in bilgi sosyolojisi çalışmaları da bu bakımdan dikkat edilmesi gereken başlıklardır.

³² *Kitabı Mukaddes*, Eski Ahit, Yarattılış (=Tekvin) suresi 1:1-31 ve 2:1-3 numaralı ayetler.

Takvim bilgisi teknolojik bir bilgi midir?

Geniş anlamıyla teknoloji, bilginin gündelik hayatta insanın işini kolaylaştıracak şekilde kullanılmasıdır. İster vergi toplayan devletin bürokratik düzenlenmesini, ister askere alınacakların tertibini düzenlesin, ister ibadet saatlerini, isterse dolaylı olarak bir koşucunun rekorunu düzenlesin, zamanın düzenlenmesi olan takvim, insanın işine yaramaktadır ve bir “beşerî bilim teknoloji”sidir. Kimya, sanayide ne ise fizik, matematik mühendislikte ne işe yarıyorsa, astronomi ve matematik de takvim hazırlamada aynı işe yaramaktadır. İnsanın işini kolaylaştırmaktadır. İster okuma-yazma bilmez ve biraz da istihza ile dile getirilen, koca karıların yaylaya çıkma zamanını, ister anne-babaların ister çocuklara ne giydireceğini, ister rençberlerin hayvanlara ne yedireceğini ayarlasın, takvim herkes için bir teknolojik bilgi sağlamaktadır. Çiftçiler ekin zamanı, hasat koşullarını, hava tahminlerini bir takvim düzeni içinde yapıyorlarsa takvim bilgisi gündelik hayatta işlevselleşerek bir teknolojiye dönüşmektedir.

Yukarıda serimlenen ifadeler çerçevesinde metnin bundan sonrasında, Güneş Takvimi’ne göre, bir yılın günlük dökümü yapılarak bu günlere denk gelen önemli astronomik ve meteorolojik bilgilere yer verilmiştir. Gerekli yerlerde bu bilgilerin halk dilindeki ifade şekillerine yer verilerek, bir sözcük ve kavram zenginliğine gidilmek istenmiştir. Kültür hayatının dil ve folklor zenginlikleri olabildiğince tarihî tonlamalar da göz önünde tutularak bu çerçevede verilmeye çalışılmıştır.

Halkın dilinde genel mevsim kuralları

Takvim, öncelikle yaz ile kışın ayrımı, gün ile gecenin ayrımıdır; sonra aylar ve ayrıntılı meteorolojik günler gelmektedir. Yaz ve kış diye ayrılan iki iklim gerçeği Kasım ve Hızır günleri diye takvimlerde ifadesini bulmaktadır.

*Kasım Günleri*³³ (Eyyam-ı Kasım³⁴ veya Rûz-u Kasım³⁵) 8 Kasım- 5 Mayıs tarihleri arası 179 günü kapsamaktadır. Halk takviminde bu dönem kıştır. Ancak Kasım günleri içinde de kış şiddetine göre ayrıştırılmaktadır. Bunlardan 90 gün yoğun kışa denk gelmektedir. Bunlar kırk gün süren Erbain³⁶ (Zemheri³⁷) ve elli gün süren Hamsin günleri diye bilinmektedir. Geriye kalan Kasım günleri daha mutedil hava şartları içermektedir. Adları da Arapça’daki rakamsal

³³ “Kasım” (كاسم) “k” uzun okunur, Arapça “kavâsım” sözcüğünden. “Kırıcı, ezici, ufaltıcı” anlamına gelmektedir.

³⁴ “Eyyam” Arapça “gün” anlamındaki “yevm” sözcüğünün çoğuludur.

³⁵ “Rûz” Farsça “gün” anlamın gelmektedir.

³⁶ “Erbain” Arapça “kırk” anlamına gelmekte, takvim anlamı olarak kırk soğuk güne işaret etmektedir.

³⁷ “Zemherîr” Arapça, “karakış” anlamına gelir (21 Aralık-31 Ocak) tarihleri arasındaki yoğun kış dönemi için kullanılır. Ancak Anadolu’da Zemheri ile Karakış birlikte iki ayrı ay için kullanılmaktadır

karşılıklarından gelmektedir.³⁸ Tarımda makineleşmenin olmadığı, artı ürünün olmadığı zamanlarda, bu dönem hayvancılık, tamamen hazırı tüketmeye yöneliktir.³⁹ "... Koçun sürüye katılmasından, yavruların kıştan etkilenip telef olmasını önlemek amacıyla yapılan döl dökümü tarihinin hesaplanmasından kaynaklanıyor olmalıdır."⁴⁰ Tarihin erken evrelerindeki tarım ve hayvancılık hayatı ile doğacı (natürist) din anlayışlarının şekillendirdiği bilgilerin bu güne geldiğini hesaba katmak gerekir.

Erbain: 23 Aralık - 31 Ocak arası, Kasım günleri içindeki bu 40 günlük kış "Zemheri"⁴¹ dönemidir.

Hamsin: 1 Şubat - 22 Mart tarihleri arası 50 günlük kış dönemidir ve bitimi ekinoksa denk gelmektedir. 21 Mart gece ile gündüzün eşit olduğu (ekinoks) gündür. Bu gün Nevruz olarak da bilinmektedir. Halk arasında yazın başı olmasa da kışın sonu olarak bilinmektedir.

Nevruz: Farsça yeni gün anlamına gelen nevrüz hem Ortadoğu-Hindistan hattında hem de Balkanlar-Orta Asya hattında hemen hemen tüm kültürlerde Sümerlilerden bu yana baharın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Koç burcunun başlangıcı olan günlerin bu natürist bayramı zamanla dinî diğer unsurlarla birlikte yorumlanarak şekillenegelmiş, zamanla ulusal ve siyasal anlamlar da kazanmıştır. Bazı inanışlarda Hz. Âdem'in yaratılışı ve affedilişi, Hz. İbrahim'in putları kırışı, Hz. Süleyman'ın tahta çıkışı, Hz. Ali'nin halife oluşu, hatta doğumu bu güne denk gelmektedir. Türklerin Ergenekon'dan çıkışı yeni gün olarak kabul edilirken, son zamanlarda Kürtler de bu günü kutlamaktadır.

*Hızır*⁴² *Günleri* (Eyyam-ı Hızır veya Rûz u Hızır) 6 Mayıs-7 Kasım tarihleri arasındaki 189 gündür. Hızır Ellez, Hızır İlyas, Hızır gibi kavramlardan is-

³⁸ Uşak halk takviminde bu günler üçe ayrılır ve genel adı "sayılı" ya da "hesaplı" günlerdir.

³⁹ Uşak halk takvimi çalışması için yazar tarafından yapılan yerel görüşmelerde Kasım günleri için halkın yaptığı ayırım daha ilginç olmakla beraber mantığı çok değişmemektedir. Yöresel dille şöyle anlatılmaktadır: "Seneyi ikiye ayırırız; yaz, kış. Bunlar altışar ay sürer. Kış onuncu ayda başlar, dördüncü aya gada kış mevsimi sürer. Beşinci ay geldi mi yaz gelir. Sayılı (günler) 45, 45 gide. Üç 45, 135 eder, kış mevsimi çıka gide gari. 45 kasım; 45 Zemheri; 45 hamsin; 45 doksanbaşı sayarız. Doksanbaşı: yaz mevsimi geliyo, bahara garşı gari. Hidirellez dedi mi yaz geli gari." (G.Erginer, a.g.e., s.55).

⁴⁰ G.Erginer, a.g.e., s.53.

⁴¹ "Zemheri zürefası" kışın kendini göstermek isteyen zarif, gösteriş düşkünü kimseler anlamına gelmekte ve Arapça (ظرفا) harfleriyle yazılmaktadır. Bu sözcüğün hayvan cinsi olarak "zürâfa" ile ilgisi yoktur. Hayvan adı olarak Arapça "zürâfe" kullanılır ve (ترافه) şeklinde yazılır. "Zürefanın düşkünü beyaz giyer kış günü" denilirken de kast edilen kışın gösteriş olsun diye beyaz giyinen fakirler kastedilmektedir.

⁴² Hızır (حضر), içenlere ölümsüzlük veren âb-ı hayat denilen suyu içmiş ve kulların sıkıştığı zamanda yardımına yetiştiğine inanılan peygamber. Hızır Aleyhisselam. Hıdırellez (Hızır İlyas) bu kimse ile aynıdır. Hızır, Hızır benzeşimi Arapça'daki (ح) harfinin Türkler tarafından hem (z) hem (d) olarak seslendirilmesindedir. Bahar aylarına bu ismin verilmesi ile ab-ı hayat (hayat veren su) inancının örtüşmesi hiç de boşuna değildir. Çünkü bahar ve canlıların yetişip serpilmesi su ile olan bir durumdur. Bahar ve yaz aylarına bu bakımdan uygundur. Bu canlanmanın daha önceki Anadolu ve Ortadoğu takvimlerinde ve inanışlarında yeri vardır.

mini almaktadır. Başlangıcı, halk tarafından kutlanması çok yaygın olan Hıdırellez günüdür. Mayıs ayı ilk haftasındaki bu kutlamalarla yaza girilir.

Mevsimlerin süresi (1940 yılı örnek alınmıştır)

* Bahar: 92 gün, 19 saat, 36 dakika

20 Mart Çarşamba, 1940, (10 Sefer 1359), Saat 16.24

* Yaz: 93 gün 14 saat 51 dakika

21 Haziran, Cuma 1940, (14 Cemaziyevvel 1359), Saat 11.27

* Güz: 89 gün, 19 saat, 01 dakika

23 Eylül, Pazartesi 1940, (20 Şaban 1359), Saat 2.46

* Kış: 90 gün, 31 dakika

21 (İlk Kânun) Aralık 1940, (21 Zilkade 1359), Saat 21.55

Toplam: 366 gün 5 saat 59 dakika.⁴³

12 burç (büruc-u isna aşer) ve diğer dillerde karşılıkları⁴⁴

Astrolojinin astronomiden daha fazla ilgi gördüğü bilinmektedir. Astro-nominin bu durumda olmasına bilgi sosyolojisi açısından şaşmamak gerekir. Çünkü gündelik bilginin önemi, dolaşımı ve sürekli üretilmesi yolunda gazeteler ve daha öncesinde ve hâlâ fal kitapları, yıldıznâmeler kullanılmış ve kullanılmaktadır. Aslında matematik bir uyulaşım gibi görünmese de yılın belirli aralıklarında doğanların karakterlerinin belirli özellikler göstereceği konusunda fikir birliği oluşmaktadır. Karşısındaki insana karşı bir tavır geliştirerek kendisini kontrol ve güvence altına alma konforunu yaşamak isteyen insanların böyle bir bilgiye iltifat etmeleri, bazılarının bu bilgiyi elde etmek için para harcamaları akıl dışı görünse de bu, toplum içi bir durumdur. Bazı görüşlere göre, kentleşmeyle, modernleşmeyle beraber insanların medyum ve fal gereksinimlerinin artmakta, hatta bu, önemli Avrupa başkentlerinde dikkate değer sektörler oluş-turmaktadır. Eski takvimlerin bazılarında burçlar hakkında bilgiler verilmekle beraber bunların çok yer tutmadığı ancak daha sonraki yıllarda gazetelerin, internet sayfalarının ve bazı televizyon kanallarının bu konuya önemli yer ayırdığı bilinmektedir.

Ay adları

Her ayın adının nerden geldiği o ayla ilgili aşağıdaki açıklamalarda yerini alacaktır. Ancak halkın bu aylara isim verirken bulduğu ilginç adlar vardır. Çift-çiler, örneğin Sivas Gölova ilçesinde, kamerî aylar dışında şemsî takvim için şu adları kullanmaktadır: (Aralık ayından ve kış mevsiminden başlayarak) Karakış,

⁴³ Mevsimlerin sürelerin her yıl bazı mevsimlerde bir saati geçmeyen değişiklik göstermektedir. Daha önceki yayınlanan takvimlerde bunları izlemek mümkündür. Buraya alınan bilgiler 1940 yılını göstermektedir. Uluğ Takvimi, *Takvimi Ragıp 1940, Andıçlı*, Kanaat Kitap Evi, İstanbul 1939; *Muhtıralı Hayat Takvimi 1954*, Maarif Kitaphanesi İstanbul.

⁴⁴ Tarihler *1940 Ragıp Uluğ Takvimi*'ne göre verilmiştir. İngilizce ve Latince karşılıklar için bkz. *Webster's Ninth New Collegiate Dictionary*.

Zemheri, Gücük, Mart, Abrul, Mayıs, Kiraz, Orak, Harman, Haç, Avara, Koç. Orak ve Harman ayları. Bunlar, ülkenin farklı yüksekliklerinde değişmektedir. Eylül'de Hz Meryem'in doğuş bayramı ve Haçın Bulunuş bayramı kutlandığı için bu aya "Haç" ayı denmiş olmalıdır. "Koç" ayı döllenme, bereket ve hayvancılık kökenlidir. Bu ayda "koç katımı" da yapılmaktadır.

İstanbul'da ev kadınları arasında kullanıldığı bilinen bir takvimden söz edilmektedir. Bu takvimde aylar kamerî ay adlarına yönletimde bulunmakta, Muharrem ayına Aşure denilerek devam etmektedir: Aşure, Safer, Büyük Mevlüt, Küçük Mevlüt, Büyük Tövbe, Küçük Tövbe, Recep, Şaban, Ramazan, Şeker Bayramı, Aralık, Kurban Bayramı.⁴⁵ Bu sıralamada geçen "Aralık" ayı güneş takvimindeki Aralık ayı değil, Zilkâde, Şeker Bayramı da Şevval ayı olmalıdır.

Burç Zamanları /Adları	Türkçe	Arapça	Latince	İngilizce
21 Ocak-20 Şubat - 20.Ocak 18.59	Kova	Devl	Aquarius	Water Bearer
20 Şubat-20 Mart - 19 Şubat 9.20	Balık	Hût	Pisces	Fishes
20 Mart-21 Nisan - 20 Mart 16.24	Koç	Hamel	Aries	Ram
21 Nisan-23 Mayıs - 20 Nisan 20.15	Boğa	Sevr	Taurus	Bull
23 Mayıs-21 Haziran - 21 Mayıs 19.51	İkizler	Cevza	Gemini	Twins
20 Haziran-22 Temmuz - 21 Haziran 11.37	Yengeç	Seraten	Cancer	Crap
22 Temmuz-22 Ağustos - 23 Temmuz 14.57	Aslan	Esed	Leo	Lion
22 Ağustos-23 Eylül - 23 Ağustos 21.46	Başak	Sümbüle	Vigro	Virgin
23 Eylül-24 Ekim - 23 Eylül 2.46	Terazi	Mizan	Libra	Balance
24 Ekim-22 Kasım - 24 Ekim 3.54	Akrep	Akrep	Scorpio	Scorpion
22 Kasım-22 Aralık - 21 Kasım 21.55	Yay	Kavs	Sagittarius	Archer

⁴⁵ K.Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost yay., Ankara, 2001, s.79.

Miladî Güneş Takvimi'ne göre önemli meteorolojik günler

1 Ocak ^{46,47}		Kanunisanı-1341 ⁴⁸	
2 Ocak			
3 Ocak	fırtına ⁴⁹ 3 gün		
4 Ocak			
5 Ocak			
6 Ocak			
7 Ocak	soğukların artması		
8 Ocak			
9 Ocak	zemheri ⁵⁰ fırtınası		
10 Ocak			
11 Ocak			
12 Ocak			
13 Ocak	soğuşun şiddeti		
14 Ocak			
15 Ocak	haşeratın gizlenmesi		
16 Ocak	fırtına 2 gün		
17 Ocak			
18 Ocak			
19 Ocak			
20 Ocak			
21 Ocak			
22 Ocak	güneşin kova burcuna girmesi		
23 Ocak	fırtına		
24 Ocak		1621 İstanbul Haliç dondu	
25 Ocak	kışın şiddeti		
26 Ocak		[1893 İstanbul Haliç] ikinci kez dondu ⁵¹	
27 Ocak			
28 Ocak	ayandon ⁵² fırtınası		
29 Ocak			
30 Ocak	erbainin ⁵³ (karakiş) ⁵⁴ sonu		
31 Ocak			

⁴⁶ "Ocak" adı Arapça "ateş ocağı" anlamına gelen "Kânûn"dan (كانون) hareketle söylenmiştir. Daha önceden Kânûn-i sani (İkinci Kanun) olarak kullanılmıştır.

⁴⁷ İlk defa 1926'da miladî takvim kullanıldı, ilk yılbaşı tatili de 1936'da verildi.

⁴⁸ 1341 Kanun-i sani'nin birinci günü 1926 yılı için yılbaşı kabul edildi.

⁴⁹ "Fırtına" İtalyanca "fortuna" sözcüğünden gelmektedir.

⁵⁰ "Zemherir" Arapça, "karakiş" anlamına gelmektedir. (21 Aralık - 31 Ocak).

⁵¹ Takvimler arasında tarih farklılıkları ve baskı hataları var. 1893, 1808 yazılmış bunun 1308 olması gerekir. (bkz. *Uluğ Takvimi*).

⁵² Ayandon Yunanca (Rumca?) "Aya Andon" adlı azizin adının halk arasında söylenmesiyle oluşmuş bir sözcüktür

⁵³ "Erbain" Arapça "kırk" anlamına gelmektedir. Kırk gün süren bu soğuk günlere erbain adı verilmiştir.

⁵⁴ Anadolu'nun bazı bölgelerinde aylar sayılırken Karakiş (Aralık), Zemheri (Ocak), Gücük (Şubat), ... diye devam etmektedir. Zemheri'yi Arapçadan alırken Karakiş'ı Türkçe'den kullanmayı tercih etmektedir. Türkçede "Kara" sözcüğünün anlam zenginliği düşünülürse seçimin yerinde olduğu anlaşılmaktadır.

1 Şubat ⁵⁵	hamsinin iptidası ⁵⁶ fırtına	
2 Şubat		
3 Şubat	fırtına 2 gün	
4 Şubat	hayvan çiftleşme zamanı	
5 Şubat	şiddetli soğuklar	
6 Şubat		
7 Şubat	fırtına 3 gün	
8 Şubat	ağaç dikme zamanı	
9 Şubat		İstanbul [Boğazı] dondu 1621 ⁵⁷
10 Şubat		
11 Şubat		
12 Şubat	fırtına	
13 Şubat		
14 Şubat		Sevgililer günü ⁵⁸
15 Şubat		
16 Şubat	kuşların çiftleşme zamanı	1332 yılı ⁵⁹
17 Şubat		
18 Şubat		
19 Şubat		
20 Şubat	birinci cemre ⁶⁰ havaya (cemre-i evvel bi heva)	
21 Şubat	güneş hud burcuna girer; fırtına	
22 Şubat		
23 Şubat	fırtına 2 gün	
24 Şubat		
25 Şubat		
26 Şubat	ikinci cemre suya (cemre-i saniye bi mai)	
27 Şubat		
28 Şubat	leyleklerin gelmesi	
29 Şubat ⁶¹		

⁵⁵ Halk arasında Şubat ayına, diğer aylardan daha kısa olduğu için, gücük ayı denmektedir. Şubat adı Süryani, Nebatî ve İbrani takvimlerinde aynen kullanılmaktadır. Cevdet Paşa *Takvimü'l Edvar'da* bu adın ve diğer ay adlarının Nebatî dilinde ünlü bilgilerin adı olduğunu Nebatî bilgin İbn Vahşiye'ye dayanarak belirtir. Ancak bu iddiaya her ay adı için katılmak mümkün gözüküyor.

⁵⁶ "Hamsin" Arapça "elli" anlamına gelmektedir. Elli gün süren bu soğuk günlere bu nedenle hamsin denilmektedir ve "Kasım" (قاصم) denilen kış günlerinin önemli bir kısmın oluşurmaktadır. Kasım ise Arapça "kırcı, ezici, ufacı" anlamındadır. Örneğin Çankırı bölgesinde Kasım günlerini yüzüncü gününe gelince (15 Şubat) "Kasım yüz dere-tepe düz" denilerek kar yağışının bolluğuna işaret edilmektedir. "Kasım yüz elli yaz belli", denilerek de kışın bitimi anlatılmaktadır (Çankırı bölgesine ait iklim bilgilerini bizimle paylaşma nezaketi gösteren Sn. Mustafa Kahveci'ye teşekkür ederim).

⁵⁷ *Uluğ Takvimi* 1620 İstanbul ile Üsküdar arasının dondu diyor.

⁵⁸ Sevgililer günü, Aziz Valantin (Balint) adına İtalyan, Fransız ve Macar Katolik takvimlerinde geçmektedir. Katolik takviminde her güne bir aziz ve azize adı verilmektedir.

⁵⁹ 16 Şubat 1332 günü Rumî takvim düzenlemesinde 1 Mart 1333 tarihi kabul edilmiştir.

⁶⁰ "Cemre" Arapça "kor, ateş, sıcak" anlamına gelmektedir. Göçebe Arap kabileler kışın bütün çadırları birleştirir, hayvanları ve kendilerini bu büyük çadırda tutarlarmış ve üç ayrı bölümde ateş yakarlarmış. İlk cemrede düştüğüne "sakatel cemretü'l üla" deyip büyükbaş hayvanları ısıtan ateşi, ikinci cemrede "sakatel cemretüssaniye" deyip küçükbaş hayvanların, en son da "sakatel cemretüselase" deyip insanları ısıtan ateşi söndürüp oradan göçerlermiş. (bkz. G.Erginer, *age*, s.58.) G.Erginer, aynı eserinde (s.59), Uşak'ın Banaz ilçesinden cemre ile ilgili şu derlemeyi yapmıştır: " Cemile (cemre) işte öle sayılı bi gün. Mart sralarında (...) Hamsin girdimi, işte böön ilk cemile göğü düştü; sonra orta cemile suya düştü; sonra son cemile toprakta kaldı derle, toprak ısındı derle. Cemile suya düştüen suyun içinde bi böle balkanlık görüntüyo. Gara gara zincir şeklinde böle, gıyıl gıyıl suyun, göleen içinde gayneşme yapa." "... son cemile geli. Ondand sora lelek gışı, olak (oğlak) gışı derken gış çıka gider. Lelekle bu cemilede geli, hava ısındınen. Gırlanğıç da onan, onun ganedinin altında gelir derle ya."

⁶¹ "29 Şubat" günü dört yılda bir artık yıl olmaktadır.

1 Mart ⁶²			
2 Mart	soğukların kırılması		
3 Mart	fırtına		
4 Mart			
5 Mart	ağaçlara su yürüme zamanı		
6 Mart	üçüncü cemre toprağa (cemre-i sâlis bi hak) soğukların azalması		
7 Mart			
8 Mart	bağ budama-kalem aşısı zamanı		
9 Mart	fırtına 3 gün		
10 Mart			
11 Mart	<i>kocakarı soğukları başlangıcı (berdü'l acuz)</i> ⁶³		
12 Mart	husum ⁶⁴ fırtınası		
13 Mart	kırlangıçların gelişi	1992 Erzican depremi	1840 Rumî takvim kullanılması ⁶⁵
14 Mart	fırtına		
15 Mart			1079 Celalî takvim başlangıcı
16 Mart			
17 Mart	kocakarı soğuklarının sonu		
18 Mart			
19 Mart	kırlangıç fırtınası		
20 Mart	<i>Hamsin sonu, güneşin koç (hamel) burcuna girmesi</i>		
21 Mart	nevruz ⁶⁶	ekinoks ⁶⁷	
22 Mart	mart dokuzu ⁶⁸ soğuğu		

⁶² Mart adı Romalı tanrı Mars'tan alınmıştır. Ancak bu aya karşılık olarak İbrani, Nebati ve Süryani dillerinde Âzer (Âdar) kullanılmakta, Anadolu'da halk arasında Mart denilmektedir. Bu ayla ilgili folklorik malzeme çoktur. "Mart kapıdan baktırır kazma kürek yaktırır" bunlardan en bilinenidir. "Ne kadar deli Mart isem de on beşim yazdır on beşim kış" derken sıcakların başladığına işaret ederken, gene tedbirsiz olmayı elden bırakmamak için "Eski huyumu bıraktım brakalı dul karılar mal davar sahibi oldu" denilmektedir. Bu kullanılan Mart dokuzu soğukları ile ilgili olabilir. Biz de bu ay ile ilgili olarak çağcıl ve kentli bir atasözü uyarlamasını öneriyoruz: "Mart kapıdan baktırır faturaları arttırır."

⁶³ "Berdü'l acuz", "Kocakarı Soğukları" anlamında olup, Arapçadır. Ancak *Muhtıralı Hayat Takvimi*'nin 1954 yılı için hazırlanan baskısında sona kalan soğuklar olduğu için "kocamış soğuk" denilmesinin daha yerinde olacağı belirtilmektedir. Diğer yandan iklimli ilgili "kocakarı"lara atıfta bulunmak sadece Türklere ait değildir. Örneğin bizde "Pastırma Yazı" denilen günlere Macarlar son sıcaklar olduğu için "Kocakarı Yazı" demektedirler.

⁶⁴ "Husûm" Arapça "uğursuzluk" anlamına gelmektedir. Sürekli esen rüzgâr anlamı da vardır. Sekiz gün süren "Kocakarı Soğukları" ile ilgilidir. Bir rivayet; vaktiyle bir kocakarının yedi keçisi varmış; bunlar sıra ile sekiz gün içinde soğuktan donarak ölmüştür. Bazılarına göre Âdn Kavmi şiddetli rüzgâr (bad-ı sarsar) ile helâk oldukları mevsim bu imiş. Eyyam-ı Husûm da denilmektedir.

⁶⁵ Rumî takvim 13 Mart 1849 miladi sene karşılığı olarak 1 Mart 1256 Cuma günü başlamıştır.

⁶⁶ Farsça "nevruz" Türkçe "yeni gün" anlamına gelmektedir. Halk arasında "navruz" ve "sultan navruz" da denilmektedir. Hıdırellez yazın başlangıcı olarak kabul edilse de baharın başlangıcı Nevruz'dur. İran'da kullanılan bazı takvimlerin başlangıcı 21 Marttır.

⁶⁷ "Ekinoks" gece ile gündüzün eşit olduğu gün için kullanılmaktadır.

⁶⁸ Mart ayı her zaman soğuk sürprizler yapabilir. "Mart kapıdan baktırır kazma kürek yaktırır" yaygın bir atasözüdür. "Mart Dokuzu" denilen soğuklar babaannemin anlattığı bölgesel bir anlatıda kocakarı konusu ile birleşerek şöyle gündeme gelmektedir. "Güzel havalar Mart ayında bir iki gün yüzünü gösterince dediğim dedik bir yaşlı kadın yaylaya gideceğim diye tutturmuştur. Bu mevsimde yüksek yayla koşullarının hem kendisi hem de hayvanları için iyi olmayacağı, "Mart Dokuzu" denilen fırtınaların geçmediği anlaşılmışsa da o "Abrul Beşine ayağım, Mart Dokuzu'na dayağım, Çü eşeğim yaylaya" diyerek birkaç hay-

23 Mart	koskavuran ⁶⁹ fırtınası		
24 Mart			
25 Mart			
26 Mart	çaylak fırtınası		
27 Mart	haşeratin hareketi	1970 Gediz depremi	
28 Mart	çaylakların gelme zamanı ⁷⁰		
29 Mart	fırtına üç gün, dokuzun dokuzu ⁷¹	1903 Van Depremi	
30 Mart			
31 Mart			

1429 Hicri REBRÜLEVVEL 19 Günün uzaması 3 dakika 1424 Rumi MART 14

Yıl: 2008 Ay: 3 Gün: 87 Kasım: 141

MART

27

İstanbul Arka

5 49	Güneş	5 34
12 17	Öğle	12 01
15 45	İkindi	15 29
18 32	Akşam	18 16
19 53	Yatsı	19 35
4 21	İmsak	4 07

PERŞEMBE

(Dünya Tiyatroları Günü)

(İstanbul'da ilk sinema: "Ali Ef. Sineması" açıldı: 1914)
(Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun kuruluşu: 1957)

Oyun başlandıktan sonra salona giren, oyun bitmeden salondan çıkan, oyun esnasında yandıkayle konuşan seyirci kadar aktöre fenaak eden hiç kimse olamaz. - VASFİ RIZA ZOBU

Saatli Maarif Takvimi

1954

CEP ANSİKLOPEDİSİ
MÜFTERLİ - HARİTALI

HAYAT TAKVİMİ

21. İnanç yılı

Hayat Takviminde bulunan en son saat, yeni güneşin renkli haritalar ve haritalardır.

- 1 - Türkiye Cumhuriyeti haritası.
- 2 - Tören yollarımız gülselen harita.
- 3 - Bölgesel haritası.
- 4 - Dünya devletleri haritaları.
- 5 - Seyirler yol haritaları.
- 6 - Avrupa haritası.
- 7 - Asya haritası.
- 8 - Afrika haritası.
- 9 - Amerika haritası.
- 10 - Avustralya haritası.

Her hafta Maarif Kitaphanesine giriniz. Takvim edisyonunu alınız.

MAARİF KİTAPHANESİ

Satış ve Nispeti:
İstanbul Maarif Kitaphanesi.
Ankara Caddesi No: 10-88
E. D. Anadolı Matbaası

vanını alıp yaylaya çıkar. Bir iki gün havalar iyi gitse de arkadan gelen soğuklara dayanamaz. Bir gün ısınmak için yaktığı ateşe öyle yaklaşır ki saçlarından tutuşarak kendisi de yanar.

⁶⁹ "Kozkavuran" deyiimi cevizlere zarar veren anlamında düşünülebilir. "Koz" Türkçe'de "ceviz" anlamına gelmektedir.

⁷⁰ Çaylak ismi verilmeden Uşak bölgesinde bir "doksan kuşu"ndan bahsedilmektedir. "... Doksan kuşu derler bi guş vardır. Sayılı (Mart'ın 22'de günler) çıktığında o guş ertesi gün gelir. Bu guş doksan daş goyermiş govuğüne (yuvasına), günde bi daş, bi daş dışarı atamış. Doksanı bulduğnen ertesi gün dışarı çıkıyo gari. Mesela Zemheri bir dediği gün giriyo govuna. Doksan gün govunda duruyo derler Zemheri çıktı mı çıkıyo gari." (G.Erginer, age, s.89). Öyle anlaşılıyor ki Uşak bölgesinde zemheri ve hamsin için 40 + 50 gibi bir düzenleme yerine 45 +45 gibi bir ortalama tutturulmuş. Bu durum aslında Anadolu coğrafyası için uygun sayılır.

⁷¹ Uşak halk takviminde 21 Mart'tan dokuz gün sonrasına "dokuzun dokuzu" denilmekte ve o günün hava şartları açısından çok yanılıcı olduğu tecrübe edilmiştir. Çorum /Osmançık bölgesinde de hava şartlarındaki değişikliğe güvenmemeyi ifade için "Deli Cemile" deyiimi vardır. Halkın Arapça "Cemre" yerine "Cemile" diyerek hem ses uyumuyla hançeresine uygun bir ses çıkarmakta hem de insan üzerinden antropo-morfizm yaparak gülmecelik bir boyut da katmaktadır. (Paylaşımları için Sn. Merdan Demirkan'a teşekkür ederim).

1 Nisan ⁷²	çiçeklerin açılması		
2 Nisan			
3 Nisan	bereketli yağmurlar		
4 Nisan	bülbüllerin ötme zamanı		
5 Nisan			
6 Nisan			
7 Nisan			
8 Nisan	kırlangıç fırtınası		
9 Nisan			
10 Nisan	Hayvanların çiftleşme zamanı		
11 Nisan		Nevruz u Hârezmi ⁷³	
12 Nisan			
13 Nisan	lâle mevsimi		
14 Nisan			
15 Nisan		Titanik'in batması (1912) ⁷⁴	
16 Nisan	kuğu fırtınası		
17 Nisan			
18 Nisan			
19 Nisan			
20 Nisan	güneşin sevr burcuna girmesi, sitte-i sevrin ⁷⁵ ilki		
21 Nisan	Fırtına		
22 Nisan			
23 Nisan			
24 Nisan	ipek böceğinin açılması, Kukuyla fırtınası ⁷⁶		
25 Nisan	sitte-i sevrin sonu, fırtına		

⁷² “Nisan” kullanımı Nebatî, Süryanî, İbrani, Babil dillerinde kullanılmaktadır. Bunun yerine Anadolu insanı, bölgeler arası ses değişiklikleri olsa da “Abrul”, Batı dillerinin çoğunluğu April/Avril gibi adlar kullanılmaktadır. Aprilis, Apricare köküne dayanan anlam “güneşte ısınmak, güneşlenmek” ile ilgilidir.

⁷³ “Nevruz-u Harezşah” da denilir. Ömer Hayyam başkanlığında bir kurul tarafından güneş sistemine göre hazırlanan Celalî Takvimi'nin ilk günüdür.

⁷⁴ Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı bir konuşmamızda geleneksel fırtınalardan bahsederken önceki Cumhurbaşkanlarımızdan Sayın Cemal Tural ile ilgili bir olayı anlatmıştır. Cemal Tural'ın genelkurmay başkanlığı sırasında Akdeniz'de İtalya açıklarında bir NATO tatbikatı yapılacaktır ve bu fırtınalı günlere denk gelmektedir. Paşa, olası bir fırtınaya yetkililerin dikkatini çeker. Yetkililer hem kendilerinin hem de diğer NATO birimlerinin meteorolojik gözlemlerde bulunduğunu ve fırtına gözükmediğini söylemişlerdir. Ancak tatbikat sırasında şiddetli bir fırtına çıkar ve tatbikat ertelenir. Sayın Cemal Tural'ın dikkat çektiği durumun gerçekleştiğini gören yetkili, Tural Paşa'ya yerinde tahminini sorunca, Paşa, Abrul Beşi diye geleneksel bir fırtınanın bütün Anadolu'da bilindiğini söylemiştir. Titanik gibi büyük bir geminin bu mevsimde batması geleneksel fırtınalar bağlamında bu anıyı akla getirmiştir. Bu fırtınanın kuzey yarım küreyi zaman zaman şiddetli şekilde etkilemesini doğal karşılamak gerekir. Çünkü Ekinoks (21 Mart) sonrası dünya kuzey yüzünü güneşe doğru yaklaştırmaktadır. Bu günlerdeki diğer deniz kazaları belki de incelenmesi gereken bir konu olabilir.

⁷⁵ Arapça “sitte” “altı”, “sevr” ise “öktüz” anlamındadır. Bu soğuk günlere “altı günlük öktüz fırtınası” demek yerinde olur. Halk bu soğuk günlere Nisan ayına Rumca “Abrul” denmesinden dolayı “Abrul Beşi” soğukları demektedir. Sivas Gölova-Suşehri, Erzincan Refahiye bölgesinde, halk arasında, bu günlerde hepsiz olmayan soğuklara dikkat çekmek için *Korkma Zemheri'nin kışından, Kork Abrul'un beşinden, Öktüzü ayırır eşinden* denilir. Buradaki öktüz sözcüğü Arapça “sevr” sözcüğüne bir gönderme de olabilir. 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın bu günlerde soğuğa denk gelmesi hep dikkat çekmiş, Anakara'da yapılan törenler daha sonra Antalya'ya alınmıştır. Geleneksel soğuklar ve halk takvimi bakımından bu önemli bir durumdur.

⁷⁶ Bazı takvimlerde 16 Mayıs olarak gösterilir.

26 Nisan	arıların oğul verme zamanı		
27 Nisan			
28 Nisan	serçelerin yavrulama zamanı fırtına iki gün		
29 Nisan			
30 Nisan			

1 Mayıs ⁷⁷			
2 Mayıs			
3 Mayıs	Fırat suyunun artması		
4 Mayıs	çiçek fırtınası		
5 Mayıs	kasım günlerinin sonu		
6 Mayıs	hızır günlerinin (yaz) başlaması, hıdırellez ⁷⁸	hızır günleri ⁷⁹	
7 Mayıs	fırtına, yağmurlar		
8 Mayıs			
9 Mayıs			
10 Mayıs	doğu (şark) rüzgarlarının esmesi		
11 Mayıs	yağmur mevsimi sonu ⁸⁰		
12 Mayıs			
13 Mayıs	mevsimsiz soğuklar ⁸¹		
14 Mayıs			
15 Mayıs			
16 Mayıs	kokulya fırtınası ⁸²		
17 Mayıs	filiz kıran fırtınası ⁸³		
18 Mayıs	gül mevsimi		
19 Mayıs			
20 Mayıs			
21 Mayıs			
22 Mayıs		1766 İstanbul depremi	

⁷⁷ “Mayıs” kullanımı Latince’den “Maius” alınarak Rumî takvimlerde kullanıldığı gibi Anadolu’da halk arasında da kullanılmaktadır. Bitkileri büyüten ay olarak anılır. Sami dilleri ve Babil-Süryani-Nebati takvimlerde buna Âyar/Ayrû denilmektedir.

⁷⁸ Hıdırellez’de insan dileğinin kabul edildiğine inanıldığı için, bir önceki gece dilek yazı veya resim olarak bir kâğıda yazılarak ya da çizilerek gül ağacının (ya da bir ağacın) altına konulur.

⁷⁹ Uşak yöresinde “Hıdırellezin 10’unda 15’inde nadas olur. Göya darı ekessin, haşhaş ekessin, nohut ekessin. Bunlar nadas yerine geçe. Guru nadas olu heç ekmesin. Ondan sora Ekim ayı geldi mi buldayı (buğdayı) ekessin.”

⁸⁰ Kırk ikindiler (halk arasında kırk ilkindi denilir) sürekli öğlen sonrası yağmurların olduğu zamana denilmektedir. Nisan yağmurları uğurlu sayılır ve Nisan yağmuru suyu ile yüzünü yıkamanın kadınlara güzellik vereceğine inanılır, bir tas içince şifa olacağı da inanılan şeyler arındırır. Divan edebiyatında Nisan yağmuru damlasına atıfta bulunmaktadır. Eğer istiridye Nisanda kabuğunu açar içine bir damla alırsa inci, eğer engerek ağzını açarak bir damla yağmur yutarsa zehir yapacağına telmihler vardır. Nisan yağmuru ayrıca Hz.Muhammed ile ilgili Fuzuli’nin “Su Kasidesi” çerçevesinde de dikkate değerdir ve kaldı ki Hz. Muhammed’in doğum günü şemsi takvimde 20 Nisan’dır.

⁸¹ Anadolu’da bu soğuklara “Mayıs Beşi” soğukları denilir. Soğukların takvimlerde söylendiği gün olması her zaman mümkün değildir, ancak birkaç gün öncesi veya sonrası için bu bilgiyi dikkate almak gerekir. Bölgeler arası farklılıklar da günleri değiştirir.

⁸² Kukuyla, Yunanca ‘ipik böceği kozası’ anlamına gelmektedir.

⁸³ Ağaçların filiz verdiği zamana denk geldiği için böyle anılmaktadır.

23 Mayıs	güneşin ikizler burcuna girmesi bağları çapa zamanı	
24 Mayıs		
25 Mayıs	bahar rüzgârlarının sonu	
26 Mayıs	ülker fırtınası ⁸⁴	
27 Mayıs	topraktan suların çekilmesi	
28 Mayıs	koyun kırkma zamanı ⁸⁵	1903 İstanbul depremi
29 Mayıs		
30 Mayıs	kabak meltemi bevârih (sam) ⁸⁶ rüzgârları	
31 Mayıs		

190 — HAYAT TAKVİMİ

190 — 78 okkadır

kilo	şaka	dürem	kilo	şaka	dürem	kilo	şaka	dürem
1	0	312	34	26	208	67	32	104
2	1	224	35	27	120	68	33	118
3	2	136	36	28	32	69	33	128
4	3	48	37	28	344	70	34	240
5	3	360	38	29	256	71	35	152
6	4	272	39	30	168	72	36	64
7	5	184	40	31	80	73	36	376
8	6	96	41	31	392	74	37	288
9	7	8	42	32	304	75	38	200
10	7	320	43	33	216	76	39	112
11	8	232	44	34	128	77	40	24
12	9	144	45	35	40	78	40	128
13	10	56	46	35	352	79	41	160
14	10	368	47	36	264	80	42	160
15	11	280	48	37	176	81	43	72
16	12	192	49	38	88	82	43	104
17	13	104	50	39	0	83	44	206
18	14	16	51	39	312	84	45	208
19	14	328	52	40	224	85	46	120
20	15	240	53	41	136	86	47	32
21	15	152	54	42	48	87	47	344
22	17	64	55	42	360	88	48	256
23	17	376	56	43	272	89	49	168
24	18	288	57	44	184	90	70	80
25	19	200	58	45	96	91	70	392
26	20	112	59	46	8	92	71	304
27	21	24	60	46	320	93	72	216
28	21	306	61	47	232	94	73	128
29	22	218	62	48	144	95	74	40
30	23	130	63	49	56	96	74	352
31	24	42	64	49	368	97	75	264
32	24	384	65	50	280	98	76	176
33	25	296	66	51	192	99	77	88

190 — HAYAT TAKVİMİ

FENERLER

Adı	Rujet	Sahası	ve	Evrası					
Hıca	tenisi	12	Mıldırı	5	arıyıda	iki	bevez	şimşek	
Rıca	»	10	»	10	»	iki	»	»	
Tıfılcan	»	12	»	20	»	iki	»	»	
Yırcı	»	12	»	5	»	bir	»	»	
Tırcıbu	»	5	»	Sabit	bir	kırmızı	»	»	
Gırcan	»	6	»	»	iki	»	»	»	
Vırcı	»	12	»	10	arıyıda	bir	bevez	şimşek	
Fırcı	»	5	»	3	»	»	»	»	
Ürcı	»	10	»	6	»	iki	»	»	
Cırcı	»	15	»	10	»	»	»	»	
Sırcı	»	10	»	15	»	iki	»	»	
Bırcı	»	15	»	5	»	iki	»	»	
Bırcı	»	10	»	15	»	iki	»	»	
İrcı	»	15	»	20	»	iki	»	»	
İrcı	»	5	»	10	üste	sabit	iki	kırmızı	»
Kırcı	»	20	»	20	arıyıda	bir	bevez	şimşek	
Aırcı	»	16	»	10	»	»	»	»	
Aırcı	»	3	»	Bir	sabit	kırmızı	»	»	
Zırcı	»	20	»	5	arıyıda	bir	bevez	şimşek	
Ğırcı	»	15	»	10	»	iki	bevez	şimşek	
Bırcı	»	5	»	Sabit	bir	kırmızı	»	»	
Kırcı	»	8	»	15	arıyıda	iki	bevez	şimşek	
Şırcı	»	27	»	15	»	iki	»	»	
Anadırcı	»	20	»	10	»	»	»	»	
Kırcı	»	18	»	16	»	iki	»	»	
Semandırcı	»	18	»	10	»	iki	»	»	
Karlıburun	»	25	»	5	»	»	»	»	
İğrırcı	»	15	»	5	»	»	»	»	
Anadırcı	»	4	»	5	»	»	iki	şimşek	
Ürcı	»	4	»	3	»	»	iki	»	
Karırcı	»	4	»	3	»	»	»	»	
Karırcı	»	4	»	3	»	»	»	»	
Kırcı	»	4	»	3	»	iki	bevez	»	
H. Fırcı	»	3	»	Bir	sabit	iki	»	»	

⁸⁴ Ülker (Süreyya), Boğa burcunda yedi yıldızdan oluşan takımdır. “Semanın kuzey yarım küresindedir. (Lat. Pleiades/arp. İkd-ı Süreyya/fars.Pervin). Ülker edebiyatta geçer, halk arasında da önemlidir. Ülker’in erken veya geç doğması ile özellikle çobanların alacağı önlemlere, koyun yarıken dikkat edecekleri konulara, çiftçilerin ekini verimini kestirebilmeleri ne işaret etmektedir. “Ülker çarpması/Ülker kıran” diye bazı insanlara iyi gelmeyen hava şartlarını ve “Eyyam-Buhur” bu çerçevede ele alınmaktadır.

⁸⁵ Koyun kırkımı bazı bölgelerde farklılık göstermektedir. Doğu’ya ve Kuzey’e gidildikçe bu tarih daha sıcak günlere kayar.

⁸⁶ Bevârih Arapça “bârih”ten sıcak anlamına gelmektedir. “Sam” ise sözcük olarak Farsça “ateş, od” anlamındadır.

1 Haziran ⁸⁷			
2 Haziran	yağmur ⁸⁸		
3 Haziran	iki gün fırtına		
4 Haziran			
5 Haziran	şimal (kuzey) rüzgarları başlaması		
6 Haziran			
7 Haziran	ekin biçme mevsimi ⁸⁹		
8 Haziran			
9 Haziran	piriniç ekme mevsimi		
10 Haziran			
11 Haziran	ülker doğumu fırtınası		
12 Haziran	müşil içme mevsimi sonu ⁹⁰		
13 Haziran	toprak bayramı		
14 Haziran			
15 Haziran			
16 Haziran			
17 Haziran	güney ⁹¹ (cenup) rüzgarlarının esmesi		
18 Haziran			
19 Haziran	uzun günlerin evveli		
20 Haziran	Fırtına		
21 Haziran	güneşin (seraten) ⁹² yengeç burcuna girmesi yaz faslı evveli ⁹³		
22 Haziran			
23 Haziran	gündönümü fırtınası		
24 Haziran			
25 Haziran	uzun günlerin (rüz-u yelda) sonu		
26 Haziran			
27 Haziran	kızıl erik fırtınası, yağmurlar		
28 Haziran			
29 Haziran			
30 Haziran	yaprak aşısı zamanı, yaprak fırtınası		

⁸⁷ “Haziran” Süryanice ve Nebatî dilinde de vardır. Yahudiler “Sivan demektedir. Latin dillerinde June, Latince’ye dayanarak “iunius/iuvenis” genç anlamında.

⁸⁸ Hasat mevsimine gelen yağmurlar biraz olsun çiftçiyi tedirgin etmektedir, mahsulün ıslanması saman ve denede küflenmeye, cillenmeye neden olmaktadır. Biçilip de toplanmamış olan ekinler cillenmektedir. Bu mevsimde yağın yağmuru betimlemek ve etkilerine karşı uyararak için Çankırı bölgesinde bir söz vardır: “Tis tis yağar deler geçer, deli yağar değer geçer.”

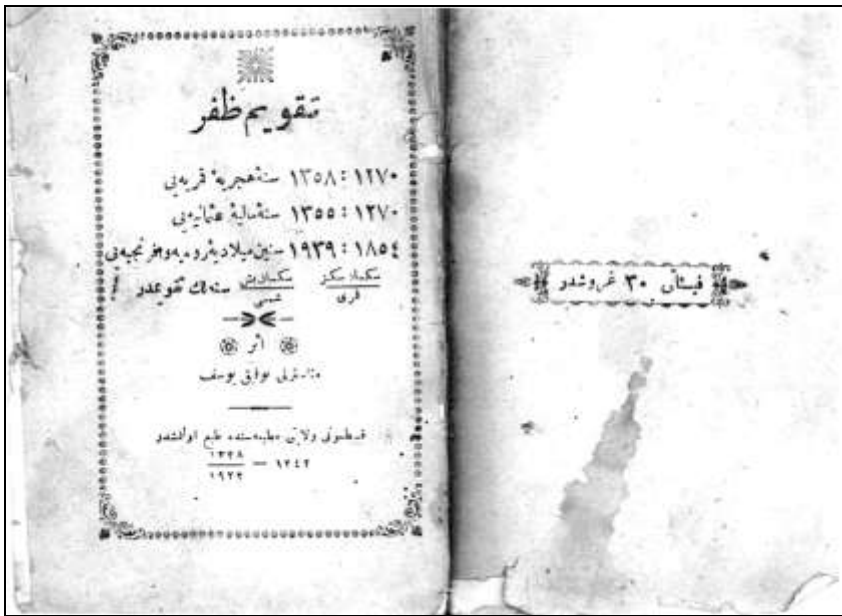
⁸⁹ Ekin biçmenin zamanı genellikle bu mevsimlerde olsa bile bölgeler, deniz seviyesinden yükseklik ve ekinin türüne göre zamanı değişmektedir.

⁹⁰ Dehidrasyon, vücudun susuz kalması ile ilgili Anadolu’da anlatılan bir olay vardır: Bir kadına kaç çocuğun oldu demişler o da “12 doğum yaptım kışın doğanlar yaşadı, yazın doğanlar öldü” demiş. Bu durumun bebeklerde yazın su kaybından ölümüne işaret edebilir. Müsil içen büyükler için de su kaybının hayatı tehlikesi dikkate alınmış olmalıdır.

⁹¹ “Cenup” Arapça “Güney” anlamına gelmektedir.

⁹² Halk arasında gün dönümü (solstice) denilen bu tarihlerde günlerin uzaması en üst düzeye çıkışını bitirerek düşüşe geçer. En kısa gece, bu gecedir.

⁹³ Uşak bölgesi. “Gün dönümünden evveli yaz göveresi, bostan gibi yaz mahsülleri ekeriz. En çok arpa ekeriz”; “21 Haziranda gün dönümü olur. Fidan olarak ne dikeceğsen gün dönümüne gada dikesin. Ondan sonra olmaz galan. Domates, biber, fasulyeyi bugün dik, bu gün olur. (G.Erginer, a.g.e., s.76-77).

۱۶		۱۷	
۱۳۵۸	۱۳۵۷	۱۳۵۶	۱۳۵۵
(۱۳۵۷)		(۱۳۵۶)	
۱۳۵۷	۱۳۵۶	۱۳۵۵	۱۳۵۴
۱	۱	۱	۱
۲	۲	۲	۲
۳	۳	۳	۳
۴	۴	۴	۴
۵	۵	۵	۵
۶	۶	۶	۶
۷	۷	۷	۷
۸	۸	۸	۸
۹	۹	۹	۹
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸

1 Temmuz ⁹⁴			
2 Temmuz			
3 Temmuz	sam rüzgarları başlangıcı		
4 Temmuz			
5 Temmuz	fırtına 2 gün	1756 İstanbul yangını	
6 Temmuz	ateş gecesi		
7 Temmuz			
8 Temmuz			
9 Temmuz	çarh dönümü ⁹⁵ fırtınası		
10 Temmuz	bevârih rüzgarlarının sonu	1894 İstanbul depremi ⁹⁶	
11 Temmuz			
12 Temmuz		1966 Varto depremi	
13 Temmuz			
14 Temmuz			
15 Temmuz			
16 Temmuz			
17 Temmuz	sıcakların artması		
18 Temmuz			
19 Temmuz			
20 Temmuz			
21 Temmuz	sıcakların artması		
22 Temmuz	güneşin arslan (esed) burcuna girmesi	1967 Adapazarı depremi	
23 Temmuz			
24 Temmuz		1660 İstanbul yangını	
25 Temmuz			
26 Temmuz			
27 Temmuz			
28 Temmuz	yaprak aşısı sonu, üzümlerin olgunlaşmaya başlaması		
29 Temmuz	kızıl (kara) erik fırtınası		
30 Temmuz			
31 Temmuz	eyyam-ı bâhûrun ⁹⁷ (sıcak günlerin) başlangıcı		

⁹⁴ Temmuz hemen hemen bütün Babil, Kuzel Sami takvimlerinde aynen kullanılmaktadır. Bu sözcüğün kaynağı Sumer bereket ve yaz tanrısı Domuzi olarak gösterilmektedir. Bereket tanrısı gücünü göstermek için sembolik olarak dişisiyle buluşur. Anadolu'da diğer uluslarca kullanılmasıyla bu ad benzer seslerle benzer kavramlara işaret etmektedir. Sumer sözlük ve kültürü ile ilgili metinlerde Domuzi bayramı, töreni ile ilgili bunu görmek mümkündür.

⁹⁵ Çarh dönümünün gün dönümü sonrasına gelmesi ve sıcak rüzgârların hareketiyle ilgili olması gerekir. Ancak bu kavramın bir felek, astronomi dönüşünden esinlendiğini söylesem de kesin karşılığını bulamadım.

⁹⁶ Hicri 1310 yılında olduğu için 1310 zelzelesi diye anılır.

⁹⁷ "Bâhûr" Arapça "çok sıcak" anlamına gelmektedir. Halk arasında "eyamboor" denir. *Uşak Takvimi* 'nde (G.Erginer, *age*, s.104-108) Ülker yıldızından bahsederken şöyle denmektedir: "Ülker eyamboor zamanında doğar. ... Doğaka (doğarken) bütün geyunlarımızı, hayvanlarımız Ülker vurmasın diye muhafaza ederiz. Erkenden sıcak basmadan, gün doğmadan ağıla gatarız. Yani, geyunlara geçilere zararı olur. Gerçi bilmiyom emme Ülker vurdu deriz."

1 Ağustos ⁹⁸			
2 Ağustos			
3 Ağustos	doğum günü fırtınası		
4 Ağustos			
5 Ağustos	hurma mevsimi	1766 Mürefte depremi	
6 Ağustos	arıların bal yapma zamanı		
7 Ağustos	eyyam-ı bâhûrun sonu		
8 Ağustos			
9 Ağustos			
10 Ağustos			
11 Ağustos	fırtına 3 gün		
12 Ağustos	pamuk devşirme zamanı		
13 Ağustos			
14 Ağustos			
15 Ağustos			
16 Ağustos	yemişlerin kemale ermesi		
17 Ağustos	fırtına 2 gün	1999 Marmara depremi	
18 Ağustos	turnaların gitmesi		
19 Ağustos		1966 Varto depremi	
20 Ağustos	fırtına 2 gün		
21 Ağustos	yaprakların sararması		
22 Ağustos	güneş sümbüle burcuna giriyor		
23 Ağustos			
24 Ağustos		M.S.76 Vezûv Patlaması	
25 Ağustos	sam rüzgarlarını sonu		
26 Ağustos			
27 Ağustos			
28 Ağustos	mihrican ⁹⁹ fırtınası		
29 Ağustos	sıcakların azalması		
30 Ağustos			
31 Ağustos			

⁹⁸ Ağustos ayı adını Romal Augustos'tan almıştır. Roma ve Latince etkili kullanımları hemen hemen aynıdır. Süryanî, Nebatî, İbrani kullanımlarında “Âb” denilmektedir. Halk arasında “harman” ayı olarak da bilinmektedir. Ağustos ayı en sıcak ay olmasına rağmen güne yönelindiği için halk soğuğu karşı her zaman insanın tedbirli olmasını hatırlatmayı Ağustos sıcaklığı üzerinden yapmıştır. “Ağustos’un yarısı yaz yarısı kışır” denilmesi çok yaygındır. Askerlikte kullanılan bir atasözü de gene bu amaçla şöyledir: “Kışın matarasız, yazın parkasız (kaputsuz) yola çıkmayın.” Bir asgari gönenc düzeyi olarak “Rabbim yazın ayran-sız, kışın yorgansız koymasın” dileğinde bulunmaktadır.

⁹⁹ “Mihrigân” Farsça “son bahar”. İran’ın güneş ayının onaltıncı gününe gelen iki büyük bayramından biridir. İran mecusilerinin Nevruz’dan sonraki en büyük bayramıdır. “Mihrigân-ı Âmme’den mihrigân-ı hâssa’ya kadar altı gün sürmektedir.

1 Eylül ¹⁰⁰	leyleklerin gitmesi		
2 Eylül	fırtına 2 gün	1633 İstanbul yangını	
3 Eylül			
4 Eylül		1975 Lice depremi ¹⁰¹	
5 Eylül			
6 Eylül	bıldırcın geçimi fırtınası		
7 Eylül			
8 Eylül	koç ayırma zamanı ¹⁰²		
9 Eylül			
10 Eylül		1509 İstanbul depremi ¹⁰³	
11 Eylül			
12 Eylül	çaylak fırtınası, çaylakların gitme zamanı		
13 Eylül			
14 Eylül			
15 Eylül	sıcakların kırılması		
16 Eylül			
17 Eylül			
18 Eylül			
19 Eylül	musil içme mevsimi, ¹⁰⁴ güz yağmurları		
20 Eylül	fırtına		
21 Eylül	ekinoks ¹⁰⁵		
22 Eylül			
23 Eylül			
24 Eylül	güneşin terazi burcuna girmesi, fırtına, sonbaharın başlangıcı, yaprak dökümü		
25 Eylül			
26 Eylül	mevsim yağmurları		
27 Eylül			
28 Eylül	kestane karası fırtınası		
29 Eylül			
30 Eylül	turna geçimi fırtınası		

¹⁰⁰ “Eylül” sözcüğü Süryanice ve Kuzey Samî dillerinde “üzüm” anlamına gelmektedir ve bütün Ortadoğu takvimlerinde kullanılır. Türk edebiyatında Eylül kullanımı önemlidir. Bu mevsimde üzümlerin en yetkin duruma erdikleri düşünülür ise Eylül adının ne kadar yerinde bir tespit, ne kadar uzun bir mutabakat sonucu kullanılmış olduğu anlaşılır. Batı dillerindeki adı Roma takviminin yedinci ayı olduğu için, September gibi, “Sept”den gelmektedir.

¹⁰¹ Lice depremi dört gün, sonra Diyarbakır Hazro’da da deprem olmuştur.

¹⁰² Tarım ve hayvancılığa dayalı toplumların geleneklerinde bereket ve döllenmenin önemli yeri olduğu gibi günümüze gelemeyen bazı bayramlar da bu nedenle yapılmıştır. Temmuz ayı, Sümerlilerdeki bereket törenlerinin birinden kaynaklanmaktadır. “Koç katımı” zamanına kadar erkek hayvanların sürüden ayrılmasının gereği gerilere giden bir tarım kültürü birikiminden gelmektedir.

¹⁰³ Marmara’daki bu deprem İstanbul’da “Kıyâmit-i Suğra = Küçük Kıyâmet” olarak bilinmekte ve Marmara’dan taşan dalgaların Kumkapı ve Haliç surlarını aşarak İstanbul’a dolduğu kayıtlarda geçmektedir.

¹⁰⁴ İnsan vücudunun iklim nedeniyle dehidrasyonu (su kaybı) tehlikesinin azalmış olduğuna işaret etmektedir.

¹⁰⁵ Gece ile gündüzün eşitlendiği ikinci dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Kuzey yarı küre gittikçe yönünü Güneş’ten uzaklaştırmaktadır. Sıcakların düşmesi bu günlerde başlamakta ve birkaç önemli meteorolojik olguda bu günlerde etkisini göstermektedir.

1 Ekim ¹⁰⁶	koç katımı fırtınası ¹⁰⁷ sıcakların sonu	
2 Ekim		
3 Ekim		
4 Ekim		
5 Ekim		
6 Ekim		
7 Ekim		
8 Ekim	fırtına 3 gün	
9 Ekim		
10 Ekim	yaprak dökümü	
11 Ekim	Meryem Ana fırtınası ¹⁰⁸	
12 Ekim		
13 Ekim		İskender-i Rumi ¹⁰⁹ yılbaşı
14 Ekim		
15 Ekim ¹¹⁰		Avrupa'da Gregoryen takvimin kabulü 1582
16 Ekim	yağmur mevsimi başlangıcı	
17 Ekim		
18 Ekim	kırlangıç fırtınası	
19 Ekim		
20 Ekim	ağaç dikme ve çelikleme zamanı	
21 Ekim	bağbozumu fırtınası	
22 Ekim	suların soğuması	
23 Ekim		
24 Ekim	güneşin akrep burcuna girmesi fırtına	
25 Ekim		
26 Ekim	balık fırtınası	
27 Ekim		
28 Ekim		
29 Ekim		
30 Ekim	şiddetli rüzgarlar	
31 Ekim	ağaç budama zamanı	1983 Erzurum depremi 6.8

¹⁰⁶ Ekim ayı için kullanılan “Teşrin” sözcüğü Süryanice ve Kuzey Samî dilerinden gelir. İbrani takviminin bir ayı da “Tişrin”dir. Latince kullanımlar “Octa” (sekiz) den türetilmiştir. Ekim birinci teşrindir.

¹⁰⁷ Koç katımı, tarihin erken dönemlerinden bu yana tarım ve hayvancılık hayatı açısından verimlilik ve döl-lenmeyi vurgulayan önemli bir gündür. Naturist din anlayışı ve bereket kavramı ile ilgilidir. Anadolu'nun hemen her yerinde son elli yıla kadar görülen “sayacı gezme” geleneğinin dayandığı noktalardan birisi de bu tarihtir. Sayacı koyunların hamilelik süresinin yarısına denk gelen Şubat ayı günlerinde birkaç çobanın tiyatral bir hava içinde ve özel kıyafetlerle hayvan sahiplerini gezerek bahşış toplama oyunudur. Dünya tiyatro tarihi açısından Anadolu'nun bu bereket şenliği önemlidir. Bu geleneğin dünyada bir yansıması Şubat ortalarında Macaristan Mohaç kentinde kutlanmaktadır. Koyun postlarıyla bürünmüş büyük bir kafile panayı yapmakta ve buna “kışı kovma bayramı” denmektedir.

¹⁰⁸ Bu fırtına adının Anadolu Hristiyanlarıncı kutlanan bir güne denk gelmesi gerekir.

¹⁰⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Takvimü'l Edvâr*, s.51-53.

¹¹⁰ Uşak bölgesinden “Ekim 15 dedi mi havasını buldun mu (hava yağışlı giderse) goş, havasını bulamadımmı gal da gal. Toprak (ile yağmur) birbirine içicene emişecek. Ondan sonra (çift) goşülecek. Yumur yağa da açılıveri de toprak tavsi verdi mi ya hemen hiç durma gari. Topraan yüzü buğulanmaya duru gali.” (G.Erginer, *age*, s.76).

1 Kasım ¹¹¹			
2 Kasım			
3 Kasım	balık mevsimi		
4 Kasım			
5 Kasım	kuş geçimi fırtınası lodos esmeye başlaması		
6 Kasım			
7 Kasım	Hızır (yaz) günlerinin sonu, fırtına		
8 Kasım	(rûz-ı) kasım günleri başlangıcı (kış günleri)	kasım (kış)	
9 Kasım	kasım fırtınaları çiğ düşme mevsimi		
10 Kasım			
11 Kasım	pastırma yazı başı		
12 Kasım		1999 Düzce depremi	
13 Kasım			
14 Kasım			
15 Kasım			
16 Kasım			
17 Kasım	güney (cenup) rüzgarlarının esmesi		
18 Kasım	haşeratin saklanması		
19 Kasım			
20 Kasım	fırtına		
21 Kasım	koç katımı fırtınası ¹¹²		
22 Kasım	güneşin kavs burcuna girmesi		
23 Kasım	fırtına		
24 Kasım			
25 Kasım			
26 Kasım			
27 Kasım	ağaçlara su yürüme zamanı pastırma yazı sonu	1923 Tosya depremi	
28 Kasım			
29 Kasım	ülker dönümü fırtınası		
30 Kasım			

¹¹¹ “Kasım” kullanımı ile ilgili bilgi mevsimler kısmında verilmiştir. İkinci teşrin olarak Osmanlı dönemi takvimlerinde ve erken Cumhuriyet dönemi takvimlerinde kullanılmaktadır. Latin etkili Roma kullanımlarında “November” (dokuz). Halk, Ekim - Kasım arası bir zamana “Avara” demektedir. Bunun bir boş zamana işaret ettiği, kışa hazırlık için bir nefes alma olduğunu da düşünmek gerekir. Kış günlerinin genel adı Kasım olduğu için. Kış başlangıcı olarak ciddiye almak gerekir ki, zaten Arapça anlamı ‘ocaklı, ateş yeri’ anlamındadır.

¹¹² Uşak halk takvimine göre “Cemileye (cemreye) beş ay galdı mı goverile (serbest bırakırlar) goçları. (G.Erginer, *age*, s.85). Burada hayvanların yavrulama zamanını ve doğan yavrunun doğal ortamda beslenmesini kontrol etmek söz konusudur. “... Goçu gatarkan üç gulhvallaa (İhlas Suresi) okur, sırtını sıvazlayı veririz” denilmesi, İslâmî dinsel bin inanç ile tarihin erken dönemlerinden gelen bereket törenleri birleşmekte yeni bir Anadolu halk inanışı seküler hayatın içinde kendine yer bulmaktadır. Evlilik törenlerinden sonra gerdeğe girecek erkeğin de dua ile uğurlanması arasında bir naturist felsefe işareti olmalıdır.

1 Aralık ¹¹³			
2 Aralık	kuzey (şimal) rüzgarlarının esmesi soğukların evveli		
3 Aralık			
4 Aralık			
5 Aralık		1942 Erbaa depremi	
6 Aralık	fırtına		
7 Aralık			
8 Aralık			
9 Aralık	yaprak dökümünü sonu		
10 Aralık	karakış fırtınası		
11 Aralık			
12 Aralık	fırtına		
13 Aralık			
14 Aralık	fırtına		
15 Aralık			
16 Aralık			
17 Aralık			
18 Aralık	uzun gecelerin (şeb-i yelda) evveli		
19 Aralık	Fırtına		
20 Aralık			
21 Aralık	Gündönümü güneşin cedi burcuna girmesi erbainin ¹¹⁴ (kış) evveli, fırtına		
22 Aralık			
23 Aralık			
24 Aralık			
25 Aralık			
26 Aralık	uzun gecelerin sonu		Uluslararası takvimin kabulü ¹¹⁵
27 Aralık		1939 Erzincan Depremi	
28 Aralık	şiddetli soğuklar ¹¹⁶		
29 Aralık			
30 Aralık	gün dönümü fırtınası		
31 Aralık			

¹¹³ Aralık ayının eski adının Kânûn-i Sâni olduğu düşünülür ise anlam olarak kışa ve ocaklık, sıcak kavramalarına yönetimde bulunulmaktadır. Latince etkili dillerde Dece, Desi gibi (on) anlamından “December” kullanılmaktadır.

¹¹⁴ “Erbain” Arapça “kırk” anlamına gelmekte, Kasım günleri içinde kırk soğuk güne işaret etmektedir.

¹¹⁵ Takvim uygulamalarında uluslararası kararların alınması aslında sosyo-matematik uyuşmanın geniş kabul görmesidir. Tatil günlerinin belirlenmesi ticarî ve resmî ziyaretlerin düzenlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu Türkiye’de Cuma’nın resmî tatil olmasına engel olduğu için bazı tartışmalara neden olmuş, bugün de bir ölçüde siyasallaşarak sürmektedir.

¹¹⁶ Rüzgârların farklı yönlerden esmesi farklı mevsimlerde etkisin farklı göstermektedir. Kışın Batı’dan gelen rüzgârların kar getireceğine inanılır. Uşak bölgesinde “Bulut gider Aydın’a git işine gaydına. Bulut gider Şam’a çek eşeğini (goca öküzü) dama” diye ifade edilir. (G.Erginer, *age*, s.102).

130 TAKVİMİ RAĞIP				131 ULUĞ TAKVİMİ												
1940		Sayılı günler	Astronomik Ölemler	Astronik ve Astronik saati Hesabında Kuvvet Vahitleri												
1940				Ölçü				Astronik				Yatay				
K	D	V	K	D	V	K	D	V	K	D	V	K	D	V		
1	Çarşamba	24	19	Alpa sene bittin (1941-1941)	4,31	19,43	7,00	2,35	4,37	12,12	8,37	16,11	1,79	21,22	6,42	2,17
2	Pazar	25	20		31	25	6,58	34	17	12	36	11	39	12	40	56
3	Pazartesi	26	21	Feriz (2 gün)	30	26	56	33	26	12	36	12	2,00	13	39	15
4	Salı	27	22		31	27	55	32	26	12	30	12	2,00	24	37	14
5	Çarşamba	28	23	Hava koşulları sabit	30	28	54	31	25	12	35	12	1	35	35	13
6	Perşembe	29	24		29	29	53	30	25	12	35	12	1	37	34	11
7	Cuma	1	25	Comanşeyesal günün	29	30	52	29	24	12	35	13	1	37	32	11
8	Cumartesi	2	26		29	31	50	29	24	12	34	13	2	38	31	10
9	Pazar	3	27		29	31	49	28	24	12	33	13	2	40	29	10
10	Pazartesi	4	28		28	32	47	27	23	13	34	14	2	41	28	9
11	Salı	5	29	Ölçü doğrusu günün	28	32	46	27	23	13	34	14	2	42	27	8
12	Çarşamba	6	30		28	33	45	26	23	13	34	14	2	43	26	8
13	Perşembe	7	31		28	34	44	26	23	14	33	14	2	44	25	7
14	Cuma	8	1	Kısmi Hava koşulları günün	28	34	44	25	22	14	33	15	3	44	24	7
15	Cumartesi	9	2		28	34	43	25	22	14	33	15	3	45	23	7
16	Pazar	10	3	Hava koşulları günün	28	34	43	25	22	14	33	15	3	46	22	7
17	Pazartesi	11	4		28	34	42	25	22	14	32	15	3	46	21	7
18	Salı	12	5		28	34	42	25	21	14	32	15	3	46	21	7
19	Çarşamba	13	6		28	34	42	25	21	15	32	16	4	47	20	7
20	Perşembe	14	7	Kuvvetli hava koşulları günün	28	34	41	25	21	15	32	16	4	47	20	6
21	Cuma	15	8		28	34	41	25	21	15	32	16	4	48	20	6
22	Cumartesi	16	9		29	34	41	26	21	15	32	17	4	48	20	6
23	Pazar	17	10	Güne doğrudan günün	29	34	41	26	21	16	32	17	4	49	20	6
24	Pazartesi	18	11	Velâdeti YAHYA	29	34	42	26	21	16	32	17	4	49	20	6
25	Salı	19	12	Ahmed Rıza Yolda	30	34	42	27	21	16	32	17	4	49	20	6
26	Çarşamba	20	13		30	34	42	27	21	16	32	17	4	49	20	6
27	Perşembe	21	14	Kısmi hava koşulları günün	30	34	43	28	21	17	33	18	4	49	20	6
28	Cuma	22	15		31	35	43	28	22	17	33	18	4	49	20	6
29	Çarşamba	23	16		31	35	43	29	22	17	33	18	4	49	20	6
30	Pazar	24	17	Yapışık hava koşulları günün	4,32	19,45	0,44	2,29	4,33	12,17	8,33	16,18	0,03	21,48	0,36	2,13

Calendar: From astronomical regularity to socio-mathematical consensus

Although, positivism is a modern concept, its roots were embedded in human life before its formulation, because basic mathematics was in use with numbers and symbols to organize the daily life. Measuring instruments and calendars were characteristic examples of this phenomenon and it's possible to call this state as "proto-positivism". Astronomy, as a result of its cosmic structure, is an exact science. On the other hand, sociology is concerned with social life which is highly complex. Since the early stages of history, societal cultures involved rules in accordance with the daily life based on the movements of the Moon and the Sun. The present work aims to study this process in the light of socio-mathematical and socio-astronomical concepts as based on *Uluğ Takvimi*, a folk calendar published in 1940 in Turkey. The days of the year are listed and the related important meteorological features are defined by referring to the late 19th and early 20th century calendars published in Turkey.

Key words: Folk calendars, sociology of everyday life, weather-lore, proto-positivism, Uluğ Takvimi, Saatli Maarif Takvimi, socio-mathematics, socio-astronomy, folk meteorology in Turkey; **Anahtar kelimeler:** Halk takvimleri, hava tahmini, proto-pozitivizm, sosyo-matematik sosyo-astronomi, Uluğ Takvimi, Saatli Maarif Takvimi, Türkiye'de halk meteorolojisi,

